

Археологічні дослідження Краснознаменської експедиції. Кургани біля с. Миролюбівка (Радянське)

Геннадій Євдокимов

(08.09.1947 р. — 01.04.2001 р.) — дослідник доби
бронзи—раннього заліза.

Наталія Данилко

Молодший науковий співробітник відділу
енеоліту-бронзи Інституту археології
НАН України. ORCID: 0000-0002-4667-118X,
e-mail: natasha_danilko84@ukr.net.

Сергій Пустовалов

Доктор історичних наук, професор, голова програми музейного менеджменту Київського національного
університету культури і мистецтв. ORCID: 0000-0003-3026-6224, e-mail: pustovalovsergej@yahoo.com.

Стаття присвячена публікації матеріалів розкопок Краснознаменської експедиції у Білозерському районі Херсонської області біля с. Миролюбівка (колишнє Радянське). Загалом представлені матеріали 40 поховань. З них 21 поховання ямної спільності; 11 поховань інгульської катакомбної культури; 6 багатоваликової культури; 1 скіфське поховання та 1 ногайське поховання. Серед ямних поховань представлені могили рядового населення, можливо нижніх шарів родоплемінної верхівки (поховання з перекриттям стелами). Катакомбні поховання представлені лише інгульськими могилами. Здебільшого це рядові катакомби. Багатоваликові поховання відносяться до дніпро-дністровського степового варіанту й утворюють компактну групу в 2 кургані.

Ключові слова: доба енеоліту-бронзи, розкопки, ямна культура, інгульська культура, культура багатоваликової орнаментациі.

Звітні матеріали розкопок завжди є основою для різноманітних аналітичних досліджень. Будівництво зрошувальної системи в степах Північного Надчорномор'я значно прискорило на цих землях археологічні дослідження, починаючи ще з 60-х років ХХ століття (Вязьмітіна та ін., 1960; Ковпаненко 1967; Ковпаненко та ін. 1967; Крылова Кубышев, Яковенко 1967; Черненко, Яковенко, Корпусова 1967; Щепинский, Черепанова 1969). Проте, на превеликий жаль, сталося так, що введення до наукового обігу нових матеріалів значно відставало від польових досліджень. Переважно це були лише короткі повідомлення у щорічнику «Археологічні відкриття» (наприклад, Кубышев 1980, 1981; Болтрик 1987). На межі 70-х та 80-х років ХХ століття вийшли у світ декілька збірок матеріалів новобудовних експедицій (Шапошникова, Ребедайло 1977; Шапошникова, Бочкарев, Шарафутдинова 1977; Шапошникова 1980; Шапошникова та інш. 1980; Шапошникова та інш. 1986; Шапошникова 1987; Нечитайло, Бунятян 1984). Пізніше були частково опубліковані матеріали Північно-Кримської експедиції (Бессонова, Черных, Куприй 1984).

На теренах Північного Надчорномор'я працювало три найбільших археологічних експедицій Інституту археології України: Краснознаменська, Херсонська та Північно-Кримська. Проте за невеликим винятком (Михайлов 1982; Корпусова, Ляшко 1990) матеріали цих експедицій залишаються неопублікованими. Тому, на сьогодні постало таке важливе завдання як введення до наукового обігу археологічних пам'яток, досліджених згаданими вище експедиціями. Публікація першоджерел — повний перелік матеріалів розкопок (креслення поховань, рисунки та фотографії знахідок), надає можливість наступним дослідникам заповнити «білі плями» у знаннях про культури, які побутували на теренах Північного Надчорномор'я. У пропонованій статті ми зупиняємося

лише на курганних пам'ятках, досліджених Краснознаменською експедицією Інституту археології НАН України в 1989 році. Розкопки проводилися на землях радгоспу «Радянська земля» Білозерського р-ну Херсонської обл. Тоді були досліджені 2 кургани, розташовані окремо від основної групи, яка досліджувалася у попередні роки. Вони знаходилися у відкритому степу на правому березі Дніпровського лиману на відстані до 6 км від берегового урізу. Перший курган знаходився за 3,5 км на південний захід-захід¹ від села Радянське (суч. селище Миролубівка), другий — за 1,0 км на захід від згаданого села. Відстань між курганами 2,75 км (рис. 1, № 1) (Евдокимов, Данилко, 1989).

Курган 1 (рис. 1, №2; 2, №1). Насип кургану мав округлу у плані форму. Висота його 1,2 м, діаметр — 34 м. У центральній частині кургану на глибині 0,3 м знайдено залізний клиноподібний у перерізі стрижень з кільцеподібним наверхшам. Довжина стрижня 11 см, діаметр 3,1 см (рис. 2, № 2). У насипу південної поли знайдено крем'яний нуклеоподібний уламок (рис. 2, № 4) та вапняковий розтирач усічено-конічної форми. Розміри 7,5 x 5,2 x 4,4 см (рис. 2, № 3). Загалом у кургані відкрито 12 поховань, із них: 7 пізньоямних і 5 інгульських.

Поховання № 1 (пізньоямне) було впущено у південний сектор кургану. Могилярна яма прямокутної в плані форми, розмірами 2,2 x 1,8 м, орієнтована по довжині з південного сходу на північний захід (надалі Пд-Сх – Пн-Зх.). На глибині 0,7 м був облаштований уступ завширшки 0,4 м. Нижче уступу яма звужувалася до розмірів 1,3 x 0,65 м. Дно ями знаходилося на глибині 1,35 м, на 0,6 м нижче уступу (рис. 2, № 5).

Похований лежав скорчено на лівому боці головою на Пн-Зх. Руки, злегка зігнуті в ліктях, простягнуті до колін. Ноги зігнуті в колінах

1 Надалі ми будемо використовувати загальноприйняті скорочення проміжних напрямків між сторонами світу: Пн-Сх — північний схід; Пн-Зх — північний захід; Пд-Зх — південний захід;

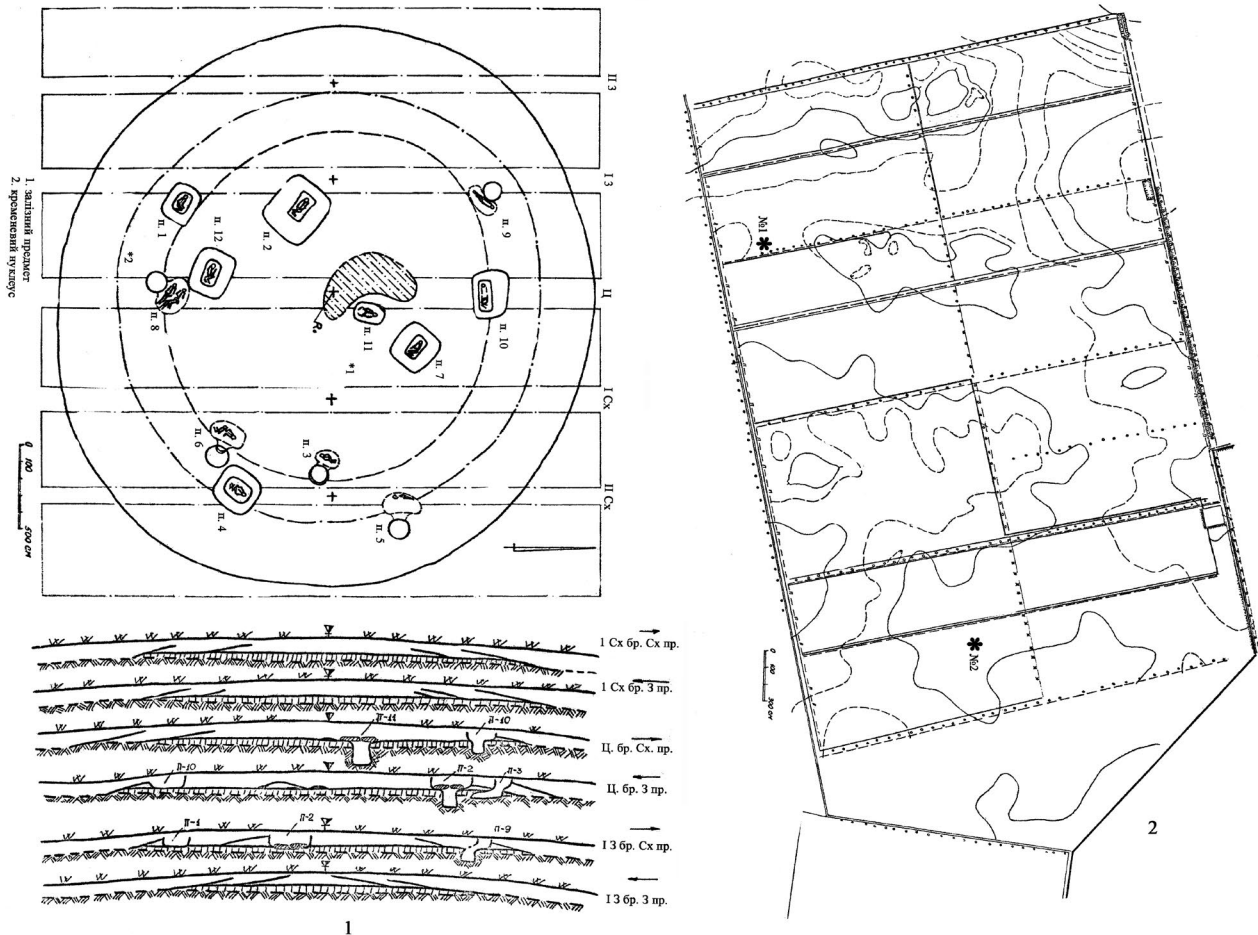

Рис. 1. Схема розташування курганів біля с. Миролубівка та загальний план кургану №1.

Fig. 1. Layout of the kurgans near the village of Myroliubivka and the general plan of Kurgan No. 1.

під прямим кутом до тулуба. Супровідних речей немає.

Поховання 2 (пізньоямне, рис. 2, № 6, 7,8) відкрито в західній частині кургану. Прямокутна у плані могильна яма, 3,6 x 3,0 м, орієнтована по довжині з Пд-Сд на Пн-Зд, на глибині 1,0 м звужувалась уступом шириною 0,6–1,2 м. На уступі знаходилися кам'яні плити перекриття могили. Центральну частину могили перекривала велика оброблена вапнякова плита, 1,95 x 0,6 x 0,3 м, покладена вздовж могили. Північно-західний кінець ями був перекритий обробленою вапняковою плитою — антропоморфною стелою (1), покладеною на вузьку грань упоперек могили. Уздовж великої плити, по обидва боки, було укладено невеликі вапнякові плити. Під перекриттям знаходилася

трапецієподібна в плані яма, 1,6 x 0,9–0,75 м, що розширювалася на Пн-Зд. На дно ями розширювалася по стінах на 0,05–0,1 м. Дно було на глибині 2,1 м на 1,1 м нижче уступу.

Похований лежав на спині головою на Пн Зх, руки простягнуті вздовж тулуба. Підігнуті в колінах ноги впали вліво (рис. 3, № 2). Череп та ступні пофарбовані червоною вохрою.

1. Антропоморфна стела являє собою прямокутний вапняковий блок 1,2 x 0,4 x 0,55 x 0,2 м. Верхня частина ретельно оброблена. Нижня частина — необроблена. Вона виділена в вигляді виступаючого прямокутника. Голова позначена прямокутним виступом (рис. 2, № 8; 3, № 1). Речей немає.

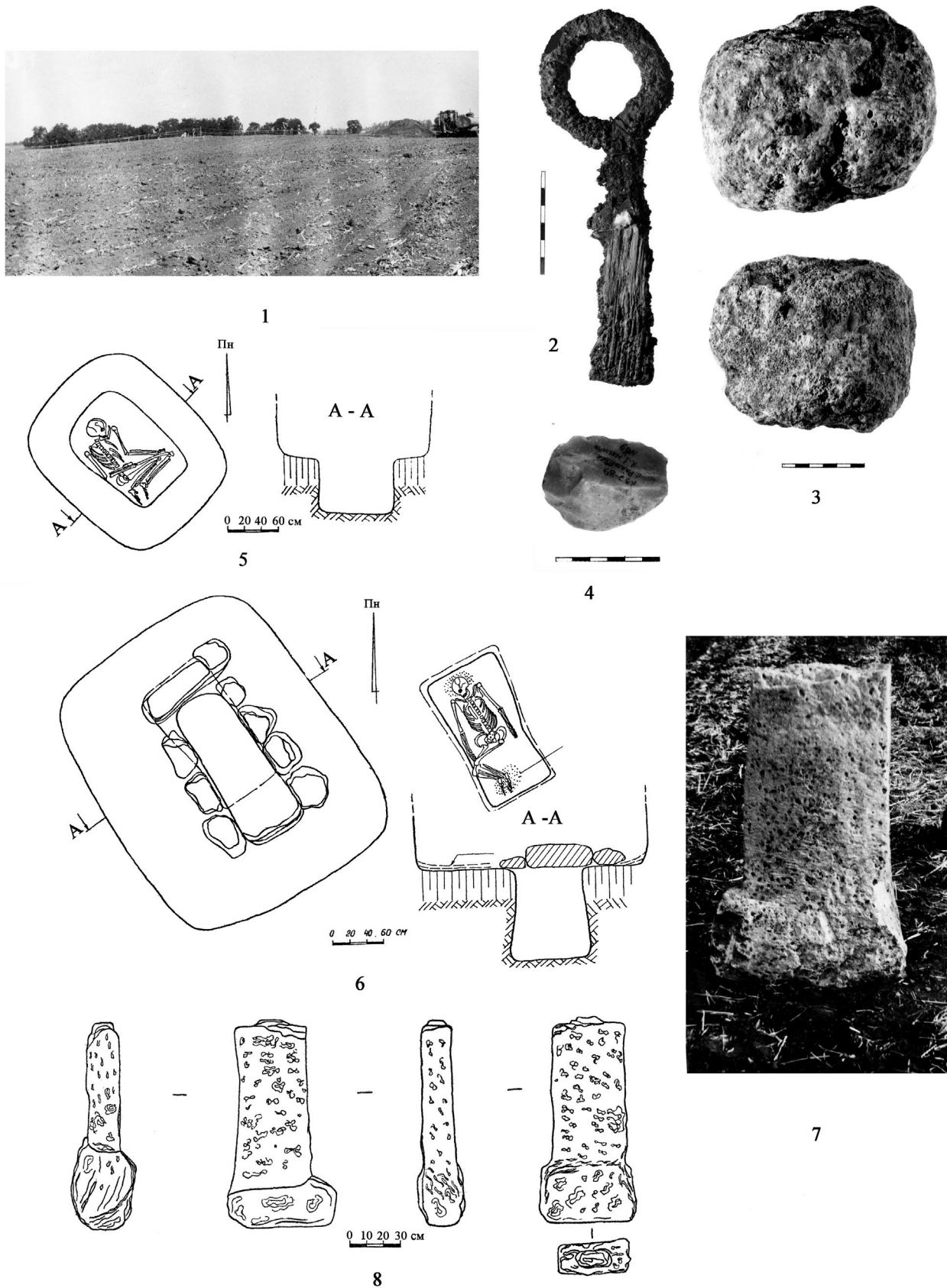

Рис. 2. Матеріали розкопок кургану № 1: 1 – загальний вигляд кургану 1; 2, 3, 4 – знахідки у насипу; 5 – поховання 1; 6, 7, 8 – поховання 2.

Fig. 2. Materials from the excavations of Kurgan No. 1: 1 – general view of Kurgan 1; 2, 3, 4 – finds in the mound; 5 – burial 1; 6, 7, 8 – burial 2.

Поховання 3. Інгульське виявлено у східному секторі кургану (рис. 3, № 3). Округла в плані вхідна яма мала діаметр 1,2 м. Дно її знаходилось на глибині 1,08 м. Дно мало ухил на захід до входу у камеру. Ширина входу 0,6 м, висота 0,4 м. Овальна в плані камера 1,5 x 1,1 м виведена до центру кургану. Вона була орієнтована по довжині з півночі на південь. Дно камери знаходилося на глибині 1,58 м на 0,5 м нижче дна вхідної ями. Небіжчик лежав на спині, головою на південь з підігнутими в колінах ногами, що впали направо. Руки зігнуті в ліктях кистями на тазі. За черепом стояло два горщики (1, 2). Череп та верхня частина кістяка пофарбовані вохрою.

1. Широкогорлий горщик з невисокими прямими вінцями, округлими плічками, конічним тулубом на плоскому дні. Верхня частина горщика вкрита орнаментом у вигляді косих відбитків палички — ялинка. Н — 10,4 см; Нб — 7,0 см; Дв — 9,8 см; Дб — 11,4 см; Дд — 7,3 см² (рис. 3–4).
2. Невеликий широкогорлий горщик з невисокими ледь відігнутими вінцями, округлими плічками, конічним тулубом на плоскому дні. Край вінець розділений насічками. На плічках орнамент з двох рядів вертикальних відбитків палички Н — 7,1 см; Нб — 4,7 см; Дв — 9,0 см; Дб — 10,4 см; Дд — 5,8 см (рис. 3, № 5).

Поховання № 4 (пізньоямне) виявлено в південно-західному секторі кургану. Могилярна яма прямокутної в плані форми, розмірами 2,6 x 2,4 м, орієнтована по лінії Пд-Зх – Пн-Сх. На глибині 1,08 м звужувалась уступом шириною 0,6 м. Нижче уступу яма мала розміри 1,5 x 1,1 м. Дно ями знаходилося на глибині 1,78 м, на 0,7 м нижче за уступ.

Скелет похованого лежав скорчено на лівому боці головою на Пн-Сх. Права рука витягнута до колін, ліва злегка зігнута і вивернута ліктем назовні. Ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. За черепом знаходився крем'яний відщеп (рис. 3, № 7), поряд — овальна пляма червоної вохри. На дні ями — коричневий тлін від підстилки. Іншого супровідного інвентарю немає (рис. 3, № 6).

Поховання № 5 (інгульське) знаходилося у Пн-Сх секторі кургану.

Вхідна яма округлої в плані форми, діаметром 1,2 м. Дно на глибині 1,5 м плавно нахилене до входу в камеру, яка виведена до центру кургану й орієнтована Пн-Пд. Перед входом було викопано напівовальне заглиблення, дно якого похило переходило в короткий дромос. Ширина входу 0,6 м, висота — 0,5 м, довжина — 0,3 м. Камера овальна в плані, розміром 2,3 x 1,0 м, висота склепіння 0,8 м. Дно камери знаходилося на глибині 2,8 м, на 0,4 м нижче дна дромоса (рис. 4, № 1).

Скелет похованого був переміщений під стіну камери. Біля черепа лежав обпалений корал. Біля входу в камеру лишилися дві округлі плями червоної вохри (рис. 4, № 2). Супровідного інвентарю немає.

Поховання № 6 (інгульське) виявлено в Пд-Сх секторі кургану. Вхідна яма кругла в плані діаметром 1,35 м. Дно ями на глибині 1,4 м, плавно знижувалося в західному напрямку до входу в камеру. Перед входом було викопано напівовальної форми заглиблення, дно якого похило переходило в короткий дромос завширшки 0,7 м, висотою 0,6 м, завдовжки — 0,2 м. Дно дромоса на 0,3 м нижче дна вхідної ями. Камера овальна розмірами 1,9 x 1,3 м, яка орієнтована Пд-Пд-Сх – Пн-Пн-Зх, була виведена в бік центра кургану. Висота склепіння 0,9 м, дно

2 Тут і далі наводяться такі параметри посудин: Н — висота, Рб — висота плічок, Дв — діаметр вінець, Дб — діаметр плічок, Дд — діаметр дна.

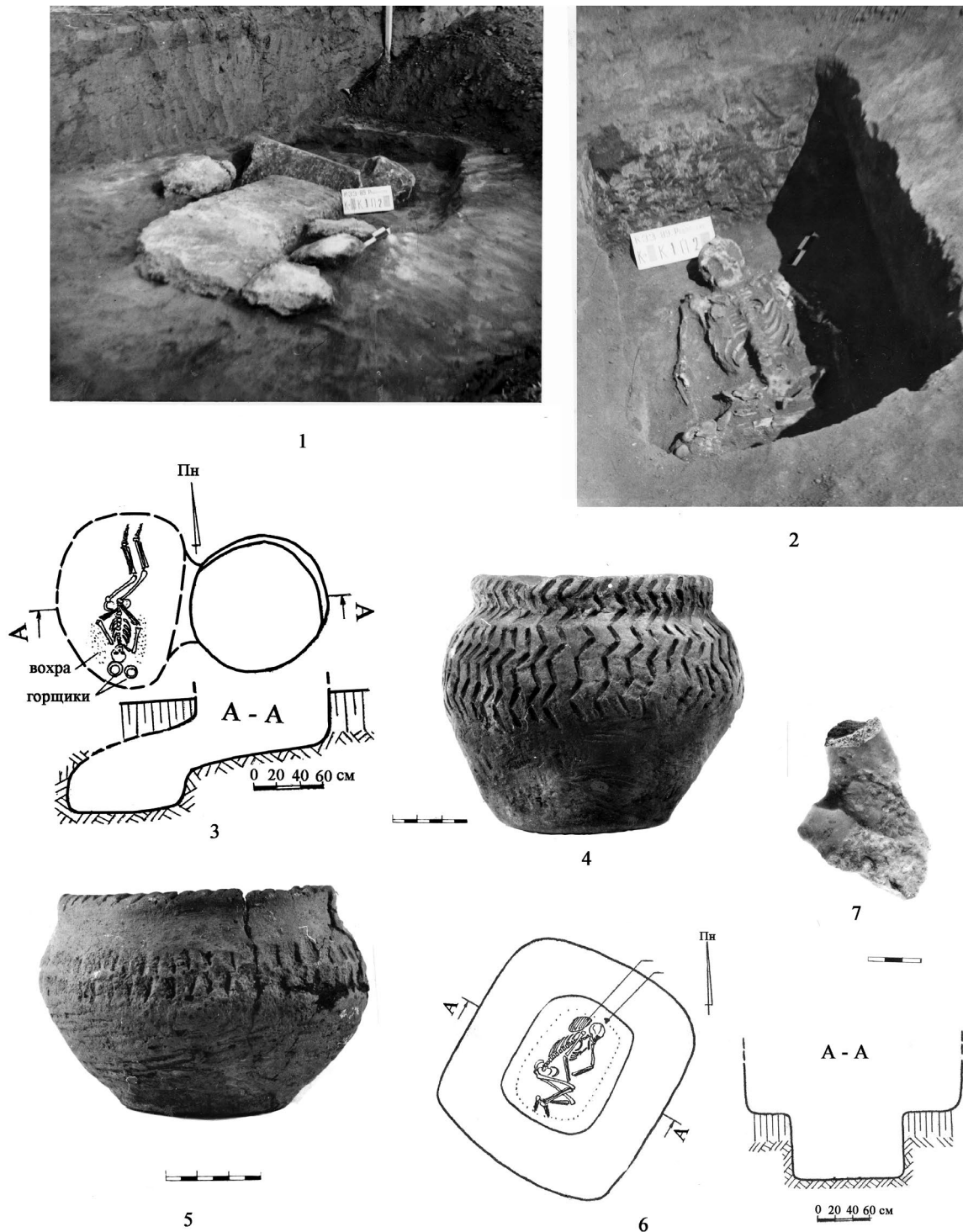

Рис. 3. Матеріали розкопок кургану №1: 1, 2 – поховання 2; 3, 4, 5 – поховання 3; 6, 7 – поховання 4.

Fig. 3. Materials from the excavations of Kurgan No. 1: 1, 2 – burial 2; 3, 4, 5 – burial 3; 6, 7 – burial 4.

знаходилося на глибині 2,1 м, на 0,5 м нижче дна дромоса (рис. 4, № 3).

Похований лежав скорчено, на лівому боці із розворотом на живіт, головою на Пн-Зх. Руки

зігнуті у ліктях під прямим кутом. Ліва нога зігнута під тупим кутом до тулуба, кістки правої ноги відкинуті до стінки (рис. 4, № 3). Супровідний інвентар відсутній.

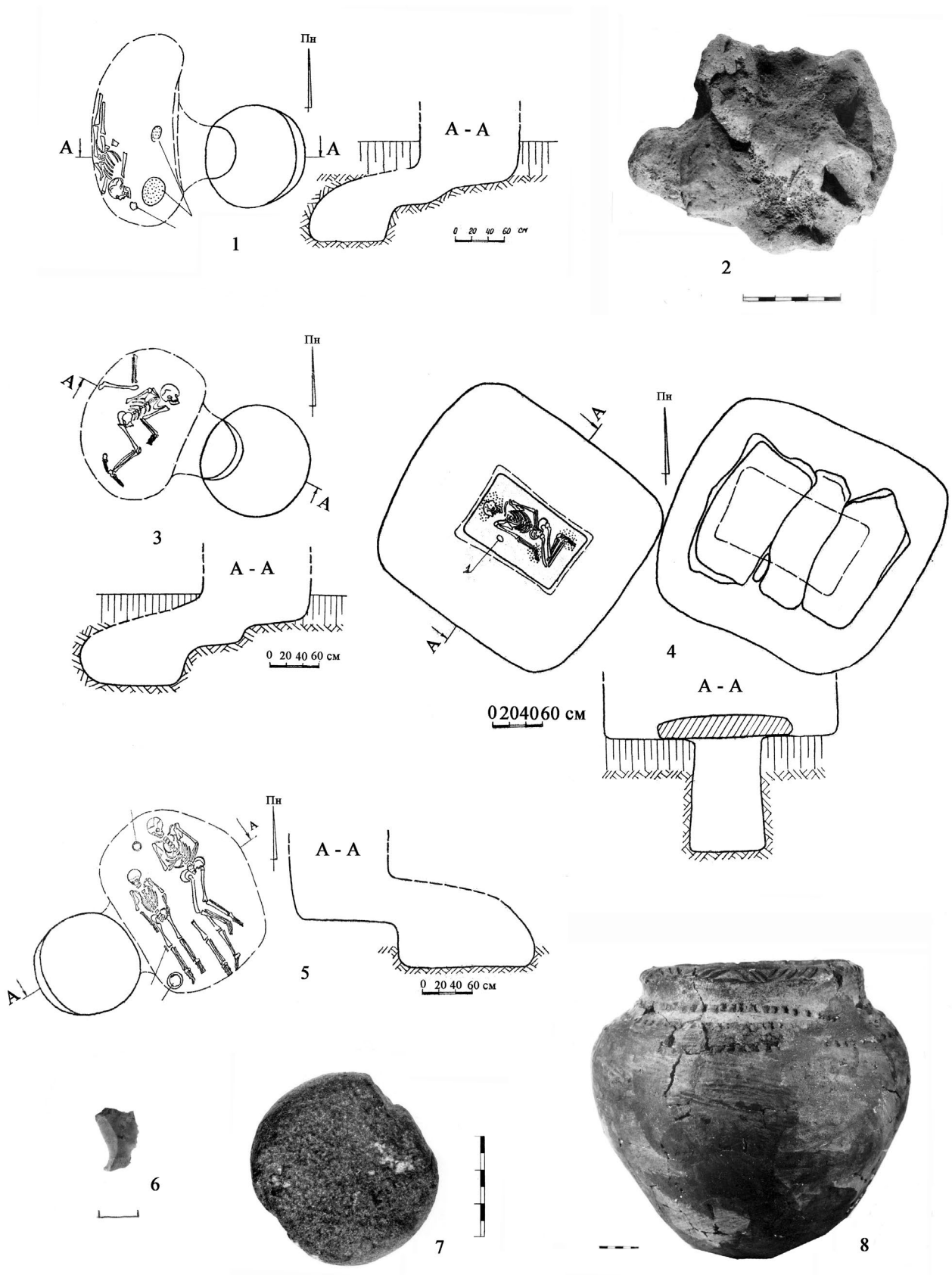

Рис. 4. Матеріали розкопок кургану №1: 1, 2 – поховання 5; 3 – поховання 6; 4 – поховання 7; 5, 6, 7, 8 – поховання 8.

Fig. 4. Materials from the excavations of Kurgan No. 1: 1, 2 – burial 5; 3 – burial 6; 4 – burial 7; 5, 6, 7, 8 – burial 8.

Поховання № 7 (пізньоямне) влаштоване у центральній частині кургану. Могильна яма прямокутної в плані форми, розмірами 3,0 x 1,8 м, орієнтована Пд-Сх – Пн-Зх, на глибині 1,0 м звужувалася уступом шириною 0,7–1,0 м. На уступі лежали три великі вапнякові плити перекриття,

покладені впоперек могили. Нижче уступу яма мала розміри 1,3 x 0,8 м. Вона розширювалася до дна на 0,05–0,1 м. Дно ями знаходилося на глибині 2,35 м, на 1 см нижче уступу.

Похований лежав скорчено на правому боці головою на Пн. Зх. Права рука витягнута вздовж тулуба, ліва зігнута під тупим кутом, кисть лежала на тазі. Ноги зігнуті під тупим кутом до тулуба. Біля правого плеча покладений коржик смолоподібної речовини. Череп, кисті та ступні посипані червоною вохрою (рис. 4, № 4). Інших супровідних речей немає.

Поховання № 8 (інгульське) знаходилося у південному секторі кургану. Вхідна яма кругла в плані діаметром 1,2 м. Дно ями знаходилося на глибині 1,0 м. Вхід до камери був розташований під Пн-Сх стінкою ями. Ширина входу 0,8 м, висота — 0,5 м. Камера овальна в плані, розмірами 2,2 x 1,6 м, яка орієнтована по лінії Пд-Сх – Пн-Зх, була виведена до центру кургану. Дно камери було на глибині 1,6 м, на 0,6 м нижче дна вхідної ями (рис. 4, № 5).

Поховання потрійне. Від скелета першого небіжчика залишилися не потривожені кістки ніг у Пд-Сх частині камери. Решта скелета викинута при підзахороненні. Другий похований (доросла людина) лежав на спині головою на Пн-Зх. Руки зігнуті й складені на грудях, а підігнуті в колінах ноги впали праворуч на ноги першого скелета. Праворуч від черепа покладено розтирач із вапняку усічено-конічної форми розмірами 7,5 x 5,2 x 4,4 см (рис. 4, № 7). Третього небіжчика — підлітка було покладено біля входу в камеру. Він лежав витягнуто на спині головою на Пн-Зх. Біля правого коліна

знайдено крем'яний відщеп (рис. 4, № 6), а біля ступні правої ноги стояла ліпний горщик з невисоким прямими, скошеними назовні, вінцями, високо розташованими плічками і конічним корпусом на невеликому плоскому дні. Край вінець прикрашений глибокими косими насічками, а по шийці — двома рядами наколів — «скобочок». Поверхня вкрита відбитками гребінцевого штампугу. Н — 19,5 см, Нб — 12,5 см, Дв — 14,5 см Дб — 21 см, Дд — 8,5 см (рис. 4, № 8).

Поховання № 9 (інгульське) виявлено в Пн-Зх секторі кургану. Вхідна яма округла в плані діаметром 1,0 м. Дно її з глибини 1,45 м похило знижувалося до входу в камеру, розташованої на Пд-Сх від вхідної ями. Ширина входу 0,8 м, висота — 0,4 м. Камера овальної в плані форми, розмірами 1,8 x 0,8 м, орієнтована Пд-Зх – Пн-Сх, була виведена до центру кургану. Дно її знаходилося на глибині 2,05 м, на 0,4 м нижче від дна вхідної ями. Похований лежав витягнуто на спині головою на північний схід. Череп знятий з посткраніального кістяку і знаходиться попід стінкою (рис. 5, № 1). Супровідних речей немає.

Поховання № 10 (пізньоямне) виявлено в північному секторі кургану. Могильна яма прямокутної у плані форми, розмірами 2,7 x 2,1 м була орієнтована по лінії Сх-Зх. На глибині 0,8 м яма звужувалась уступом завширшки 0,3–0,8 м. Нижче уступу яма мала розміри 1,7 x 0,8 м. Дно її знаходилося на глибині 1,7 м, на 0,9 м нижче за уступ. Похований лежав на спині з підігнутими ногами, що впали праворуч, головою на захід. Череп пофарбований червоною вохрою (рис. 5, № 2). Супровідних речей немає.

Поховання № 11 (пізньоямне, основне) знаходилося в центрі кургану. Материковий викид з ями лежав напівдугою на захід від могили. На рівні стародавньої поверхні яма була перекрита чотирма частково обробленими вапняковими плитами. Крайня східна плита була

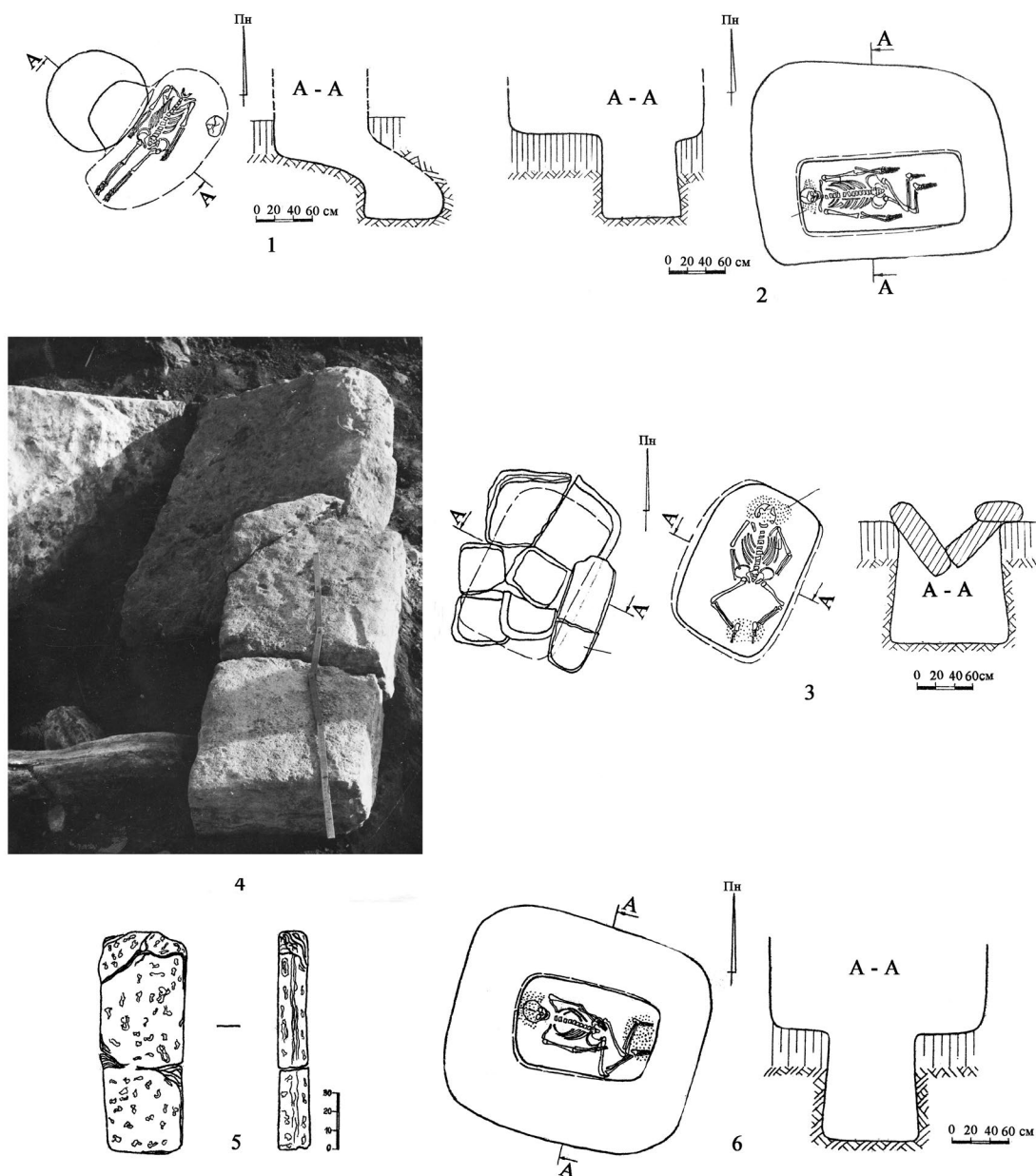

Рис. 5. Матеріали розкопок кургану №1: 1 – поховання 9; 2 – поховання 10; 3, 4, 5 – поховання 11; 6 – поховання 12.

Fig. 5. Materials from the excavations of Kurgan No. 1: 1 – burial 9; 2 – burial 10; 3, 4, 5 – burial 11; 6 – burial 12.

антропоморфною стелою прямокутної форми вапняковою плитою з поверхнями, обробленими з усіх сторін. Голова виділена напівкруглим виступом. У плечах стела розширювалася. Її довжина 1,2 м, ширина у плечах 0,9 м, знизу — 0,8 м, товщина — 0,17 м (рис. 5, № 4, 5).

Нижче перекриття яма мала розміри 1,7 x 1,2 м і була орієнтована Пд-Зх – Пн-Сх. Дно її було на глибині 1,8 м. При дні яма розширювалася по довгих стінках на 0,05–0,1 м. Похований лежав на спині з підігнутими догори в

колінах ногами, що розпалися ромбом. Злегка зігнуті у ліктях руки складені кистями на тазі. Череп та ступні посипані червоною вохрою (рис. 5, № 3).

Поховання № 12 (пізньоямне) відкрито в північному секторі кургану. Могильна яма прямокутної у плані форми, розмірами 2,7 x 2,4 м, орієнтована Пд-Сх – Пн-Зх. На глибині 2,0 м яма звужувалась уступом шириною до 0,8 м. При дні яма злегка розширювалася на 0,05 м. Нижче уступу вона мала розміри 1,5 x 0,9 м. Дно її

знаходилося на глибині 2,15 м, на 1,15 м нижче уступу. Похований лежав на спині головою на Зх-Пн-Зх. Руки складені кистями на тазі, зігнуті в колінах ноги впали вправо (рис. 5, № 6). Супровідних речей немає.

Стратиграфія кургану

Курган був споруджений у три прийоми. Початковий насип був споруджений над основним пізньоямним похованням № 11. Він складався з комкуватого пухкого ґрунту коричневого кольору. Діаметр насипу 21 м, сучасна висота 1,1 м.

Другий насип був пов'язаний з пізньоямним похованням № 10, впущеним в північну полу первинного насипу. Він складався зі щільного світло-сірого ґрунту. Висота кургану залишилася незмінною, а от діаметр збільшився до 26 м.

Третій насип, який, ймовірно, пов'язаний із похованнями ямної культури № 2 та № 7, складався зі щільного темно-сірого ґрунту з включеннями гіпсів). Після його спорудження курган набув сучасного вигляду.

Курган 2 (рис. 6; № 2). Висота кургану 1,0 м, діаметр — 35 м. Насип, округлої в плані форми, розораний. У центральній частині на глибині 0,5 м знайдено широкогорлий слабо профільований горщик зрубної культури. Дно з невеликою закраїною. На вінцях косі насічки підтрекутної форми, Н — 12,5 см, Нб — 9,7 см, Дв — 13,5 см, Дб — 15,5 см, Дд — 9,6 см (рис. 6, № 3).

У кургані відкрито 28 поховань, із них: 14 пізньоямних, 6 — інгульських, 6 — культури багатовапелкової кераміки, 1 — скіфське та 1 — ногайське.

Поховання № 1 (пізньоямне) виявлено в Пд-Сх секторі кургану. Могилярна яма прямокутної у плані форми розмірами 2,2 x 1,7 м, орієнтована Пд-Зх – Пн-Сх. Із глибини 1,14 м звужувалась уступом завширшки 0,4 м. Нижче уступу

яма набувала розмірів 1,0 x 0,8 м. Дно її знаходилося на глибині 1,94 м, на 0,8 м нижче за уступ. Похований лежав на спині головою на Пн-Сх, підігнуті в колінах ноги впали вліво. Череп та ступні пофарбовані червоною вохрою. Біля лівого плеча знайдено великий шматок вохри (рис. 7, № 1). Супровідних речей немає.

Поховання № 2 (пізньоямне) виявлено в Пд-Сх секторі кургану. Могилярна яма прямокутної в плані форми, розмірами 1,8 x 1,5 м, орієнтована Пд-Зх – Пн-Сх. На глибині 1,45 м звужувалась уступом шириною 0,5 м. Нижче уступу яма набувала розмірів 0,8 x 0,6 м. До дна злегка розширювалася на 0,05–0,1 м. Дно ями знаходилося на глибині 2,15 м, на 0,7 м нижче від уступу. Скелет дитини лежав на спині головою на Пн-Сх із підігнутими ногами, що впали вліво. Зліва від черепа знаходилася велика грудка червоної вохри, праворуч — дві ліпні посудини (рис. 7, № 2). Одна із них — широкогорлий горщик із прямими вінцями, високими плічками на яйцеподібному корпусі. Поверхня вкрита гребінцевими розчосами. Н — 15 см, Нб — 10 см, Дв — 13,5 см, Дб — 17 см (рис. 7, № 4). Друга посудина — напівсферична чаша з двома отворами під краєм вінець. Н — 6 см, Дв — 11,2 см (рис. 7, № 3).

Поховання № 3 (пізньоямне) відкрито у Пд-Сх секторі кургану. Могилярна яма прямокутної у плані форми, 2,9 x 2,1 м, яка мала орієнтацію Пд-Зх – Пн-Сх, на глибині 1,35 м звужувалась уступом шириною 0,7 м. Нижче уступу яма набула розмірів 1,7 x 0,7 м. До дна поступово знову розширювалася вздовж довгих стінок на 0,05–0,1 м. Дно ями знаходилося на глибині 2,25 м, на 0,9 м нижче уступу. Похований лежав скорчено на правому боці з розворотом на спину головою на Пд-Зх. Ліва рука, трохи зігнута в лікті, лежала кистю на тазі, права рука витягнута. Ноги зігнуті під тупим кутом до тулуба. Біля лівого плеча покладено шматок червоної вохри. Дно ями посипано крейдою (рис. 8, № 1). Супровідних речей немає.

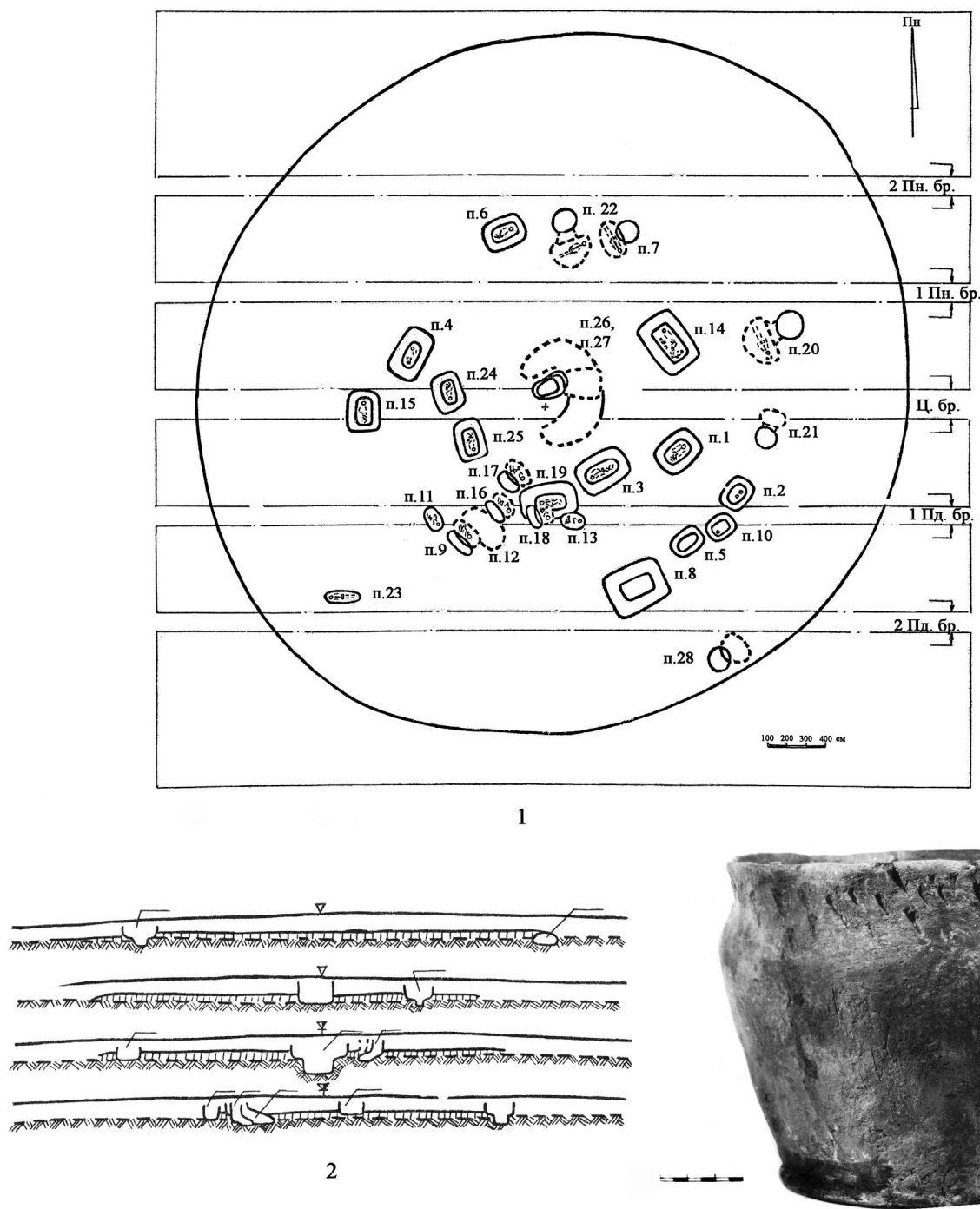

Рис. 6. Загальний план кургану №2 та зрубний горщик з насипу.

Fig. 6. General plan of Kurgan No. 2 and a Srubnaya pot from the mound.

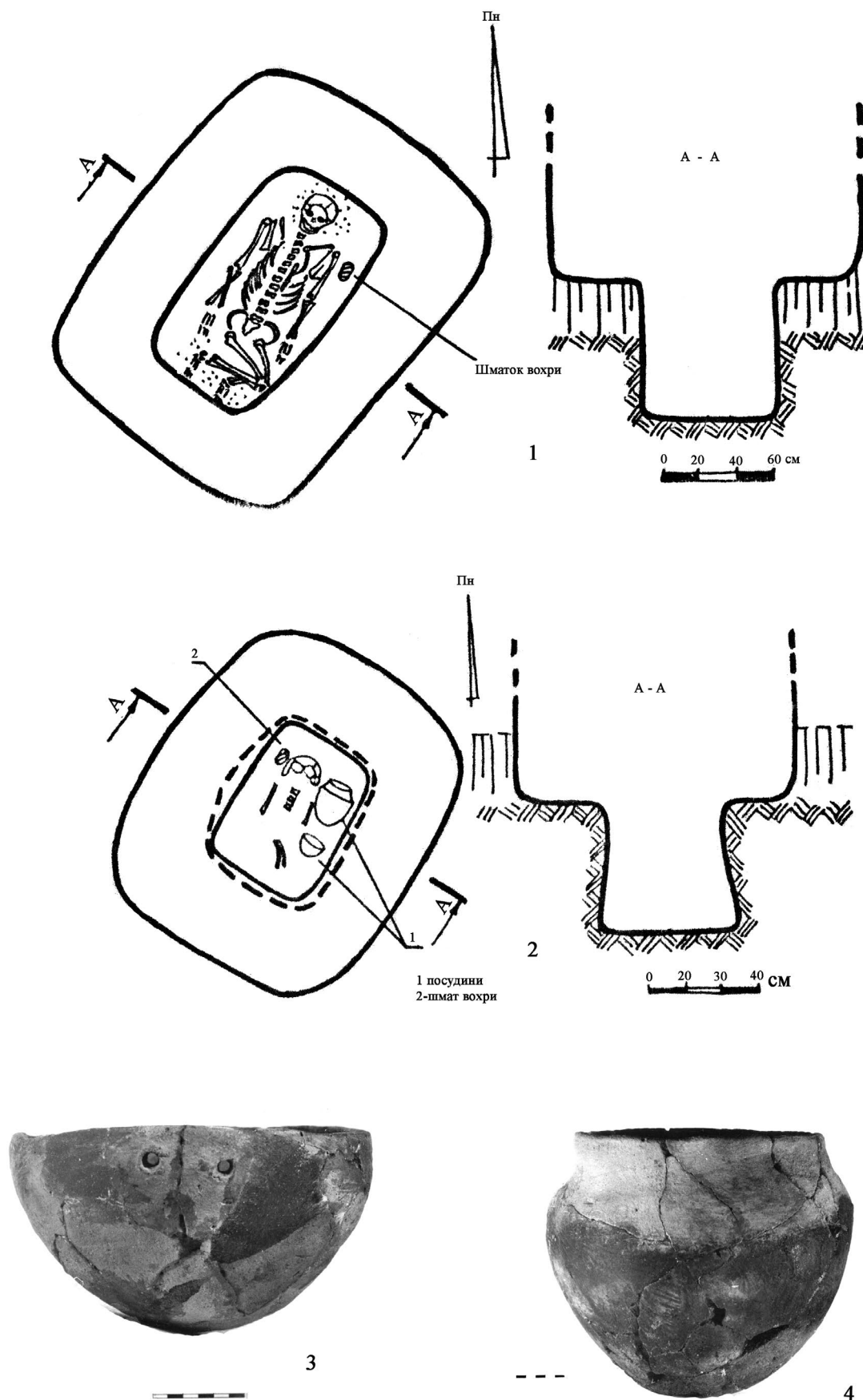

Рис. 7. Матеріали розкопок кургану №2: 1 – поховання 1; 2, 3, 4 – поховання 2.

Fig. 7. Materials from the excavations of Kurgan No. 2: 1 – burial 1; 2, 3, 4 – burial 2.

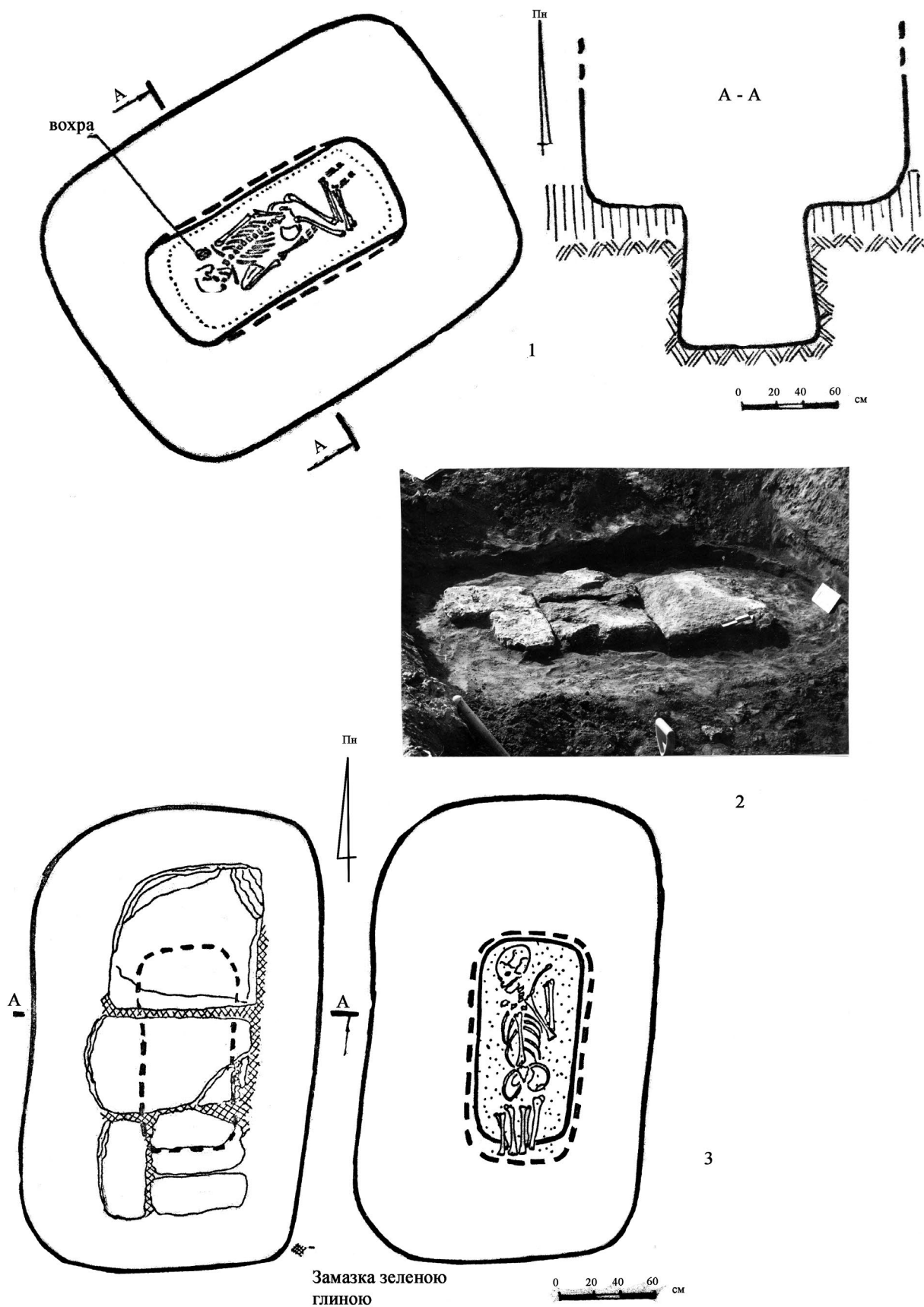

Рис. 8. Матеріали розкопок кургану №2: 1 – поховання 3; 2, 3 – поховання 4.

Fig. 8. Materials from the excavations of Kurgan No. 2: 1 – burial 3; 2, 3 – burial 4.

Поховання №4 (пізньоямне) виявлено в західному секторі кургану. Могильна яма прямокутної в плані форми, розмірами 3,0 x 1,8 м, орієнтована Пд-Пн. На глибині 1,3 м звужувалась уступом завширшки 0,4–0,7 м. На уступі знаходилося перекриття із п'яти необроблених вапнякових плит, укладених поперек ями. Щілини між плитами були замазані зеленою річковою глиною. Нижче уступу яма зменшувалась до розмірів 1,3 x 0,6 м. При самому дні знову розширювалася вздовж довгих стінок на 0,1 м. Дно ями знаходилося на глибині 2,0 м, на 0,7 м нижче за уступ. Скелет похованого був розчленований і компактно складений головою на північ. Кістки скелета та дно ями посипані червоною вохрою. Супровідного інвентарю немає (рис. 8, № 2, 3).

Поховання № 5 (пізньоямне, кенотаф) знаходилося в Пд-Сх секторі кургану. Могильна яма прямокутної у плані форми, 1,7 x 1,2 м, орієнтована Пд-Зх – Пн-Сх. На глибині 1,4 м звужувалась уступом шириною 0,4 м. При самому дні яма злегка розширювалася вздовж довгих стінок на 0,05 м. Розміри ями 0,95 x 0,55 м. Дно ями знаходилося на глибині 1,9 м, на 0,5 м нижче за уступ. Жодних слідів скелета похованого не виявлено (рис. 9, № 1). Інвентарю немає.

Поховання № 6 (пізньоямне) виявлено в Пн-Зх секторі кургану. Могильна яма прямокутної у плані форми із закругленими кутами розмірами 1,9 x 1,9 м, орієнтована за довжиною з Пд-Зх – Пн-Сх, на глибині 1,3 м звужувалась уступом шириною 0,8 м. Нижче уступу яма набула розмірів 1,3 x 0,8 м. Дно її знаходилося на глибині 1,8 м, на 0,5 м нижче за уступ. Похований лежав скорчено на лівому боці головою на Пн-Сх. Зігнуті в ліктях руки витягнуті до колін, ноги зігнуті під тупим кутом до тулуба. Череп пофарбований червоною вохрою. Біля правого плеча знайдено великий шматок вохри (рис. 9, № 2). Речей немає.

Поховання № 7 (інгульське) відкрито у Пн секторі кургану. Вхідна яма округлої у плані

форми діаметром 1,2 м. Починаючи з глибини 1,25 м дно похило спускалося на захід — до входу в камеру. Ширина входу 0,8 м, висота — 0,5 м. Поховальна камера овальною в плані форми, розмірами 2,2 x 1,1 м, була орієнтована Пн-Пн-Зх – Пд-Пд-Сх. Дно її знаходилося на глибині 1,75 м, на 0,5 м нижче дна вхідної ями. Похований лежав випростано на спині головою на Пд. Біля ліктя правої руки та лівого коліна були овальні плями вохри (рис. 9, № 3). Речей немає.

Поховання № 8 (пізньоямне, кенотаф) виявлено в Пд секторі кургану. Могильна яма прямокутної у плані форми, розмірами 3,2 x 2,6 м, орієнтована Пд-Зх – Пн-Сх, на глибині 1,15 м звужувалась уступом шириною до 0,8 м. Нижче уступу яма набувала розмірів 1,5 x 0,9 м. При дні вона трохи розширювалася по під довгими стінками на 0,05–0,1 м. Дно ями знаходилося на глибині 2,15 м, на 1,1 м нижче за уступ. Жодних слідів скелета похованого не виявлено (рис. 9, № 5).

Поховання № 9 (культури багатовапнякової кераміки) виявлено у Пд-Зх секторі кургану. Вхідна яма прямокутної в плані форми, 1,3 x 0,6 м, була орієнтована Пн-Зх – Пд-Сх. Глибина становила 1,8 м. Підбій овальної у плані форми, розмірами 1,5 x 0,89 м, був облаштований паралельно до Пн-Сх стінки вхідної ями. Висота підбою 0,5 м, дно було на глибині 1,95 м, на 0,15 м нижче дна вхідної ями. Похований лежав скорчено на лівому боці головою на Пд-Сх, руки зігнуті в ліктях — кистями до лиця, ноги зігнуті під гострим кутом до тулуба, п'яти притиснуті до тазу (рис. 9, 6, 8). В області тазу знайдено овальну кістяну пряжку (рис. 9, № 4). Пряжка вигнута в перерізі, з двома отворами - великим центральним і маленьким бічним. Розміри пряжки 6,2 x 4,8 см, діаметр отворів 1,7 см та 0,4°см.

Поховання 10 (пізньоямне) знаходилося в Пд-Сх секторі кургану. Могильна яма прямокутної у плані форми, 1,6 x 1,3 м, орієнтована

Пд-Зх – Пн-Сх, на глибині 1,3 м звужувалась уступом шириною 0,4 м. Нижче уступу яма набувала розмірів 0,8 x 0,5 м. При дні знову злегка розширювалася вздовж довгих стінок на 0,1 м. Дно ями знаходилося на глибині 1,8 м, на 0,5 м нижче від уступу. Скелет дитини лежав на спині з підігнутими ногами, що впали праворуч, головою на Пд-Зх. Біля черепа стояла ліпна посудинка (рис. 9, 7). Це невеликий ліпний широкогорлий горщик зі злегка відігнутими вінцями, високими плічками на яйцеподібному корпусі. Дно сплюснене. Поверхня посудини покрита гребінцевими розчосами Н — 8,7 см, Нб — 7,6 см, Дв — 8,8 см, Дб — 9,8 см, Дд — 4,1 см (рис. 9, № 9).

Поховання № 11 (культури багатоваликової кераміки) відкрито у Пд-Зх секторі кургану. Могильна яма овальної у плані форми, розмірами 0,8 м, була орієнтована Пн-Зх – Пд-Сх. Дно на глибині 1,15 м. Похований лежав скорчено на лівому боці головою на Пд-Сх. Руки зігнуті в ліктях кистями на обличчі. Ноги зігнуті під гострим кутом до тулуба. Супровідний інвентар відсутній (рис. 10, № 2).

Поховання № 12 (інгульське) знаходилося у Пд-Зх секторі кургану. Вхідна яма округлої в плані форми, діаметром 1,5 м значною мірою знищена похованням № 9. Імовірна глибина вхідної ями 1,5 м. Поховальна камера овальної в плані форми, розмірами 2,4 x 1,4 м, орієнтована Пн-Зх – Пд-Сх, була виведена до центру кургану. Дно її знаходилося на глибині 1,85 м, на 0,4 м нижче дна вхідної ями. На дні камери зустрічалися розрізнені кістки людського скелету (рис. 9, № 9).

Поховання № 13 (культури багатоваликової кераміки) виявлено у Пд секторі кургану. Могильна яма овальна у плані, розмірами 1,3 x 0,7 м, була орієнтована Сх – на Зх. Дно її було на глибині 1,1 м. Похований лежав скорчено на лівому боці головою на схід. Руки зігнуті в ліктях і покладені кистями до обличчя,

ноги зігнуті під гострим кутом до тулуба, п'яти притиснуті до тазу (рис. 10, № 1).

Поховання № 14 (пізньоямне) виявлено в Пн-Сх секторі кургану. Могильна яма прямокутної у плані форми, розмірами 3,4 x 2,4 м, орієнтована Пд-Сх – Пн-Зх, на глибині 1,15 м звужувалась уступом шириною до 0,8 м. Нижче уступу вона зменшувалася до розмірів 1,9 x 1,0 м, близько дна знову злегка розширювалася поперек довгими стінками на 0,1 м. Дно ями знаходилося на глибині 2,15 м, на 1,0 м нижче за уступ. Уздовж стін ями йшла прямокутна в перерізі канавка шириною 0,1 м такої самої глибини. У ямі знаходилося 4 скелети. Скелет дорослої людини лежав у центральній частині ями - на спині головою на Пн-Зх, з підігнутими ногами, що впали вліво. Череп посипаний червоною вохрою. Скелет першої дитини лежав уздовж правої руки дорослого, на спині головою на Пн-Зх з підігнутими ногами, що впали вліво. Череп та ступні пофарбовані червоною вохрою. Друга дитина лежала на одній осі з першою в позі «валет» — на спині головою на Сх-Пд-Схід, із підігнутими ногами, що впали вправо. Череп посипаний червоною вохрою. Скелет третьої дитини лежав на спині в ногах дорослого — перпендикулярно йому, головою на Пн-Сх, з підігнутими ногами, що впали вліво. Її череп був посипаний червоною вохрою (рис. 10, № 3).

Поховання № 15 (пізньоямне) відкрито у західному секторі кургану. Могильна яма прямокутної у плані форми, розмірами 2,2 x 1,8 м, орієнтована Пд-Пн, на глибині 1,2 м звужувалась уступом шириною 0,6 м. Нижче уступу яма мала розміри 1,2 x 0,7 м. При дні розширювалася поперек стінках на 0,1 м. Дно ями знаходилося на глибині 1,7 м, на 0,5 м нижче за уступ. Похований лежав скорчено на лівому боці головою на Пн. Руки витягнуті вздовж тулуба, ноги зігнуті під прямим кутом до тулуба. Череп та ступні пофарбовані червоною вохрою (рис. 10, № 4).

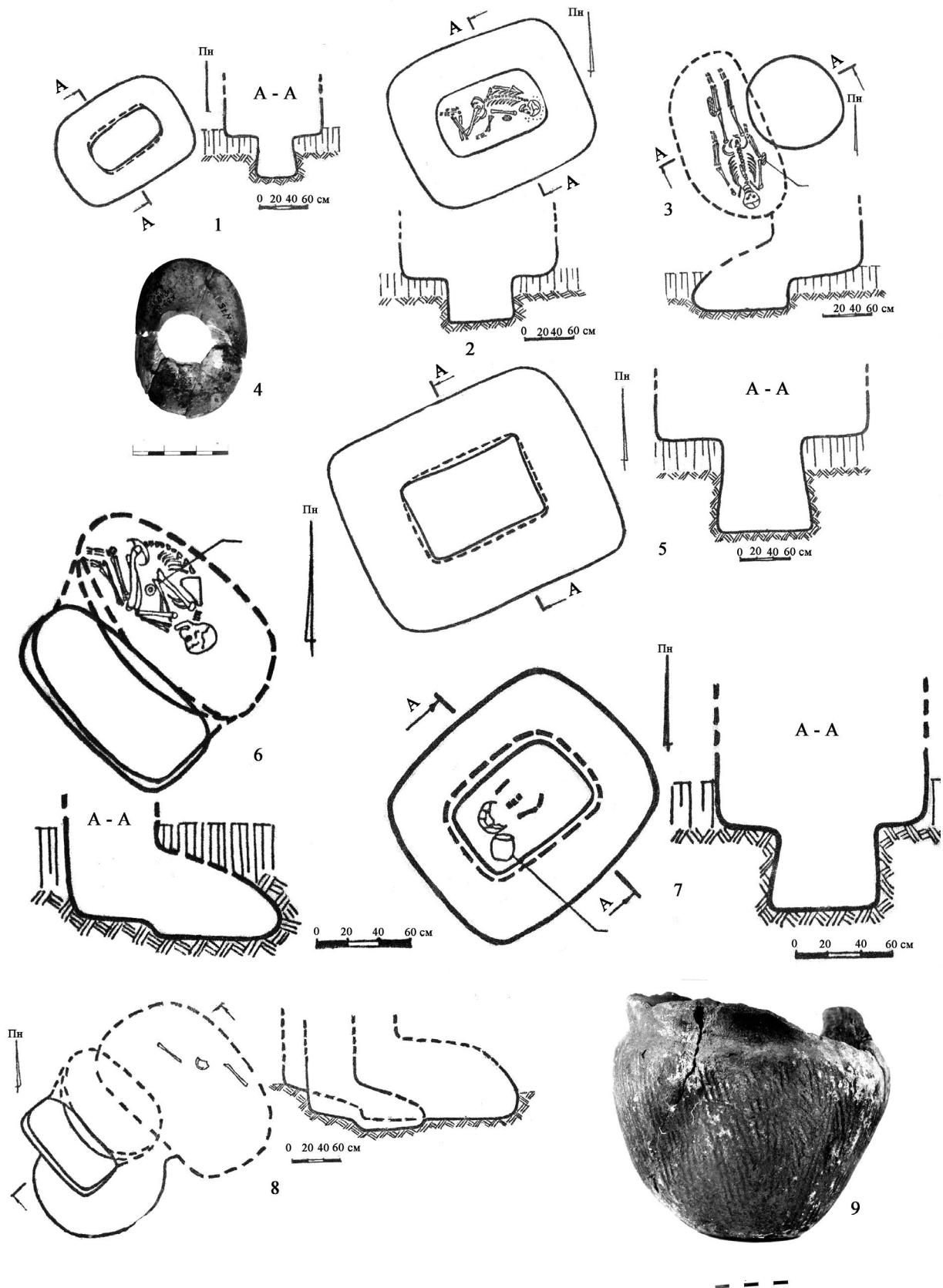

Рис. 9. Матеріали розкопок кургану №2: 1 – поховання 5; 2 – поховання 6; 3 – поховання 7; 4, 6 – поховання 9; 5 – поховання 8; 7, 9 – поховання 10; 8 – поховання 9, 12.

Fig. 9. Materials from the excavations of Kurgan No. 2: 1 – burial 5; 2 – burial 6; 3 – burial 7; 4, 6 – burial 9; 5 – burial 8; 7, 9 – burial 10; 8 – burials 9, 12.

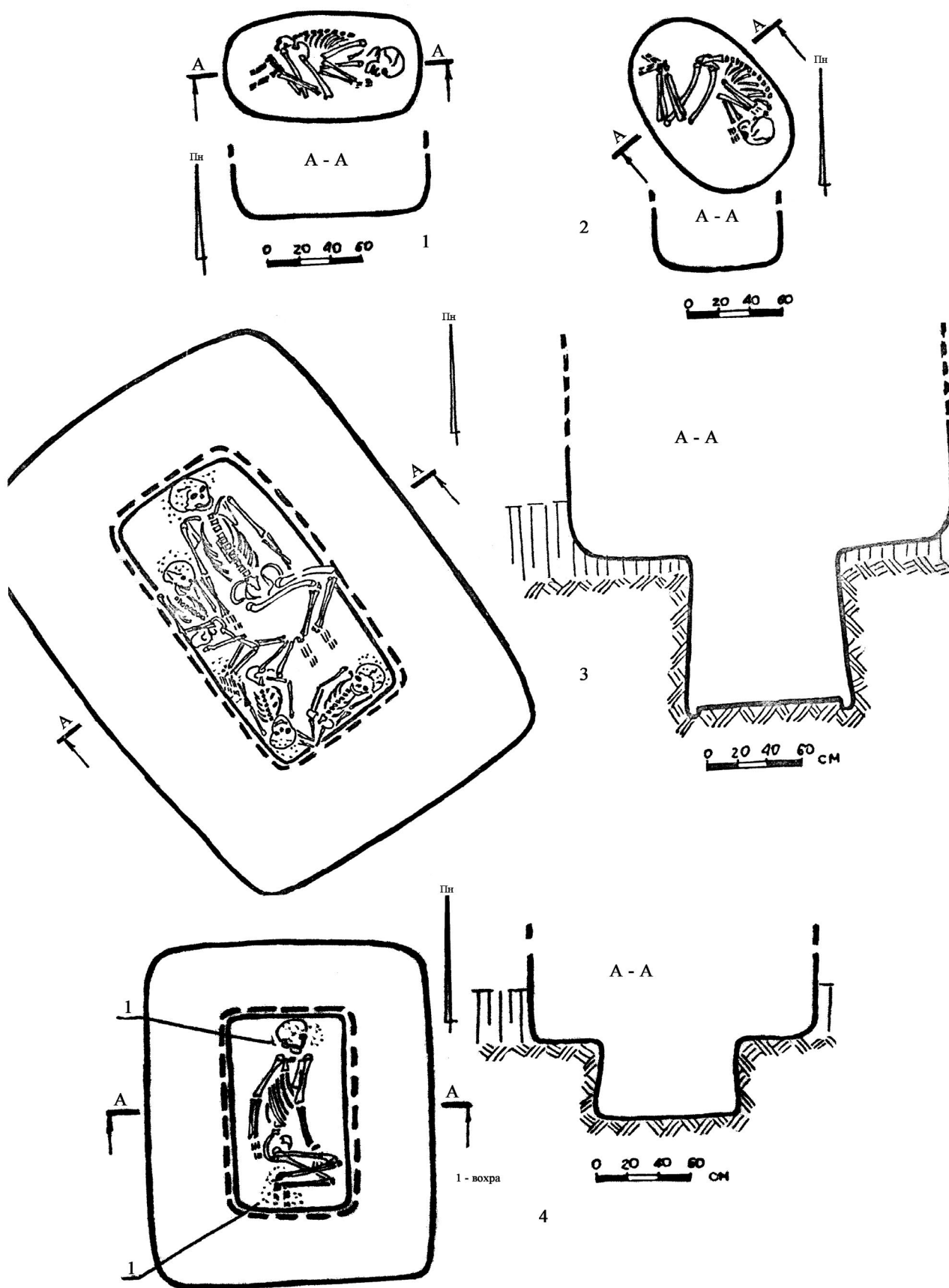

Рис. 10. Матеріали розкопок кургану №2: 1 – поховання 13; 2 – поховання 11; 3 – поховання 14; 4 – поховання 15.

Fig. 10. Materials from the excavations of Kurgan No. 2: 1 – burial 13; 2 – burial 11; 3 – burial 14; 4 – burial 15.

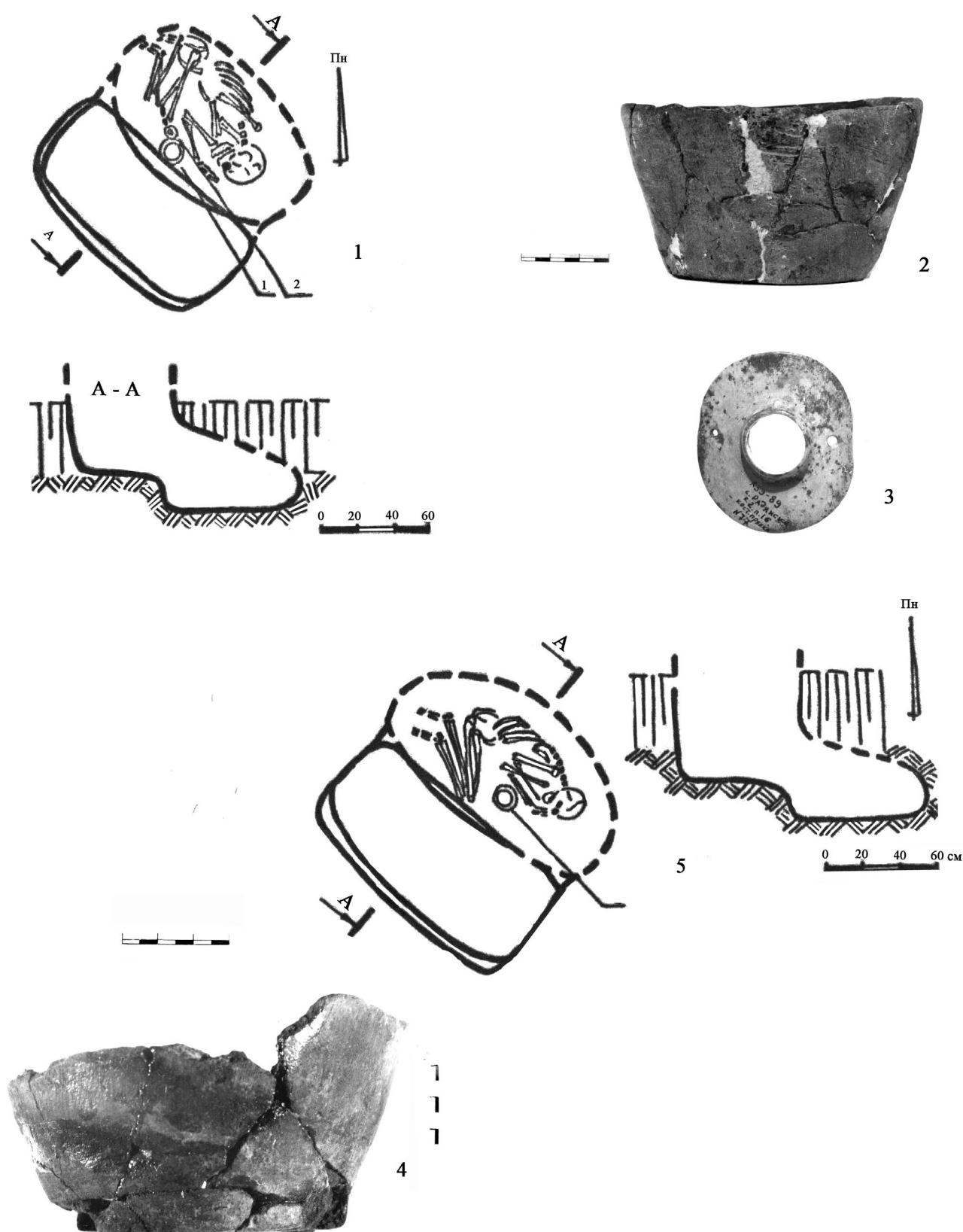

Рис. 11. Матеріали розкопок кургану №2: 1, 2, 3 – поховання 16; 4, 5 – поховання 17.

Fig. 11. Materials from the excavations of Kurgan No. 2: 1, 2, 3 – burial 16; 4, 5 – burial 17.

Поховання № 16 (культури багатоваликової кераміки) знаходилося в Пд-Зх секторі кургану. Вхідна яма прямокутної в плані форми, розмірами 1,3 x 0,6 м, була орієнтована Пн-Зх – Пд-Сх. Дно ями знаходилося на глибині 1,28 м. Підбій овальний у плані, розмірами 1,3 x 0,8 м, був розташований паралельно Пн-Сх стінці ями. Висота підбою 0,4 м, дно його знаходилося на глибині 1,48 м, на 0,2 м нижче дна вхідної ями. Похований лежав скорчено на лівому боці головою на Пд-Сх. Руки зігнуті в ліктях кистями перед обличчям. Ноги зігнуті під гострим кутом до тулуба, п'яти притиснуті до тазу. Біля колін знаходилася посудина та кістяна пряжка (рис. 11, № 1). Невелика посудина банкової форми. Поверхня плямиста зі слідами гребінцевого штампу. Н — 6 см, Дв — 10,5 см, Дд — 7 см (рис. 11, № 2).

Кістяна пряжка овальної форми, вигнута в перерізі, з трьома отворами - центральним великим та двома малими бічними. Розміри пряжки 5,3 x 4,6 см. Діаметр великого отвору 1,1 см, малих — 0,2 та 0,4 см. (рис. 11, № 3).

Поховання № 17 (культури багатоваликової кераміки) відкрито поруч із похованням № 16. Вхідна яма прямокутної в плані форми, розмірами 1,4 x 0,7 м, була орієнтована Пн-Зх – Пд-Сх. Дно її було на глибині 1,45 м. Підбій овальної у плані форми, розмірами 1,4 x 0,7 м, був розташований паралельно Пн-Сх стінці ями. Висота склепіння 0,4 м, дно його знаходилося на глибині 1,65 м, на 0,2 м нижче дна вхідної ями. Похований лежав скорчено на лівому боці головою на Пд-Сх. Руки, зігнуті в ліктях, лежали кистями до обличчя. Ноги зігнуті під гострим кутом до тулуба, п'яти притиснуті до тазу. Перед грудьми стояла ліпна посудина (рис. 11, 5). Посудина — банка усічено-конічної форми. Поверхня вкрита гребінцевими розчісами. Н — 8,1 см, Дв — 11 см, Дц — 7,0 см (рис. 11, № 6).

Поховання № 18 (культури багатоваликової кераміки) виявлено у Південному секторі

кургану. Прямокутна в плані вхідна яма, 1,5 x 0,7 м, була орієнтована за довжиною з Північного Заходу на Південний Схід. Дно її було на глибині 1,0 м. Овальний у плані підбій, 1,4 x 0,9 м, розташований під Північно-Східною стінкою вхідної ями, паралельно їй. Дно його було на глибині 1,26 м, на 0,26 м нижче дна вхідної ями. Похований лежав скорчено, на лівому боці головою на Південний Схід. Руки, зігнуті в ліктях, лежали кистями до обличчя. Ноги зігнуті під гострим кутом до тулуба. Біля ліктів була кістяна пряжка (1) (рис. 12, 1). Овальна в плані кістяна пряжка, вигнута в перерізі, з двома отворами — великим центральним та малим бічним. діаметр великого отвору 2,0 см, малого — 0,3 см. Розміри пряжки 5,7 x 4,0 см (рис. 12, № 2).

Поховання № 19 (пізньоямне) знаходилося під похованням 18. Могилярна яма прямокутної у плані форми, 3,2 x 2,1 м, була орієнтована за довжиною зі Сходу на Захід. На глибині 1,3 м вона звужувалась уступом шириною 0,7 м. Нижче уступу яма мала розміри 1,7 x 0,8 м. На дно вона розширювалася по стінках на 0,1 м. Дно ями знаходилося на глибині 2,9 м, на 1,1 м нижче за уступ. Похований лежав на спині головою на Захід, з підігнутими ногами, що впали вліво. Руки витягнуті (рис. 12, № 1).

Поховання № 20 (інгульське) відкрито в Східному секторі кургану. Округла в плані вхідна яма мала діаметр 1,5 м. Дно ями знаходилося на глибині 1,6 м. Перед входом у камеру, розташований під Західною стінкою ями, знаходилося напівовальне заглиблення, дно якого переходило у короткий дромос. Ширина дромосу 0,8 м, висота — 0,4 м, довжина — 0,4 м. Овальна в плані камера, 2,4 x 1,5 м, орієнтована по довжині з Півночі на Південь, виведена до центру кургану. Висота склепіння 0,8 м. Дно її знаходилося на глибині 2,47 м, на 0,5 м нижче від дромосу.

Похований лежав витягнутим на спині головою на Південний Схід. За черепом стояли

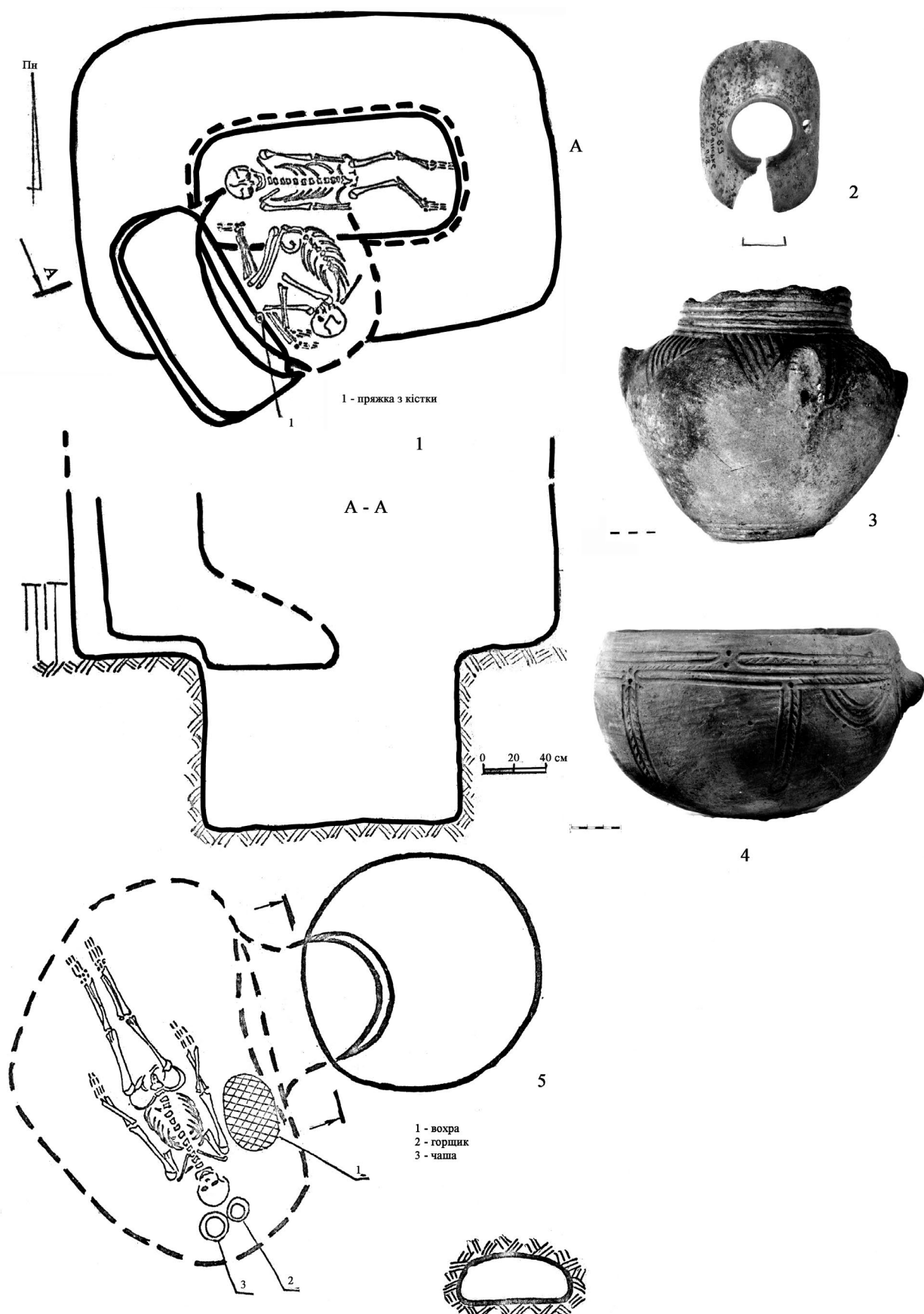

Рис. 12. Матеріали розкопок кургану №2: 1, 2 – поховання 18-19; 3, 4, 5 – поховання 20.

Fig. 12. Materials from the excavations of Kurgan No. 2: 1, 2 – burials 18-19; 3, 4, 5 – burial 20.

2 посудини (1, 2). У правій руки була овальна пляма червоної вохри (рис. 12, № 5).

Напівсферична чаша. Під краєм вінець знаходився здвоєний наліп. Чаша прикрашена врізним жолобчастим орнаментом. Н — 12 м, Дв — 18,8 м (рис. 12, № 4).

Невелика посудина типу амфорки з циліндричною горловиною, високо розташованими плічками і конічним тулубом на плоскому дні. На плічках розташовані 4 різкоподібні наліпи з наскрізними отворами в центрі. Поверхня посудини оздоблена геометричним жолобчастим орнаментом. Н — см, Нб — 10,9 см, Дв — 10,3 см, Дб — 17,5 см, Дд — 7,5 см (рис. 12, № 3).

Поховання 21 (інгульське, кенотаф) виявлено у Східному секторі кургану. Кругла в плані вхідна яма мала діаметр 1,0 м. Дно її було на глибині 1,35 м. Вхід у камеру був розташований під Північною стінкою вхідної ями. Ширина входу 0,6 м. Овальна в плані камера, розмірами 1,4 x 0,8 м, орієнтована по довжині зі Сх на Зд, була виведена на Пн від центру кургану. Дно камери знаходилося на глибині 1,75 м, на 0,4 м нижче дна вхідної ями. У східній частині ями виявлено пляму вохри. Жодних слідів людського скелета не виявлено (рис. 13, № 1).

Поховання № 22 (інгульське) відкрито у Пн секторі кургану. Кругла в плані вхідна яма мала діаметр 1,3 м. Дно її знаходилося на глибині 1,7 м. Перед входом до камери, розташованої під Південною стінкою ями, знаходилося заглиблення, дно якого похило переходило у дромос. Ширина дромосу 0,6 м, висота — 0,5 м, довжина — 0,4 м. Овальну в плані камеру, 2,0 x 1,4 м, орієнтовану по довжині зі Сходу на Запад, було виведено до центру кургану. Висота склепіння 0,7 м, дно її знаходилося на глибині 2,1 м, на 0,25 м нижче дна дромоса. Похований лежав витягнутим на спині головою на Схід. Біля кисті правої руки лежав бронзовий ніж (1), поряд знаходилася лопатка вівці та

пляма червоної вохри. Череп та ступні скелета посипані червоною вохрою (рис. 13, № 4).

Бронзовий черешковий ніж з підтрикутним двогострим лезом. Кінець черешка розклепаний. Довжина ножа 6,1 см., Довжина леза 3,5 см, ширина леза 1,5 м (рис. 13, № 3).

Поховання № 23 (ногайське,) знаходилося у Пд-Зд секторі кургану.

Поховання 24 (пізньоямне) виявлено в Западному секторі кургану. Могилярна яма Прямокутна в плані, 2,3 x 1,7 м, була орієнтована за довжиною з Пн на Пд з невеликим відхиленням до Сд. На глибині 1,35 м звужувалася уступом шириною 0,5 м. Нижче уступу яма мала розміри 1,2 x 0,6 м. Розширювалася на дно по довгих стінках на 0,1 м. Дно ями знаходилося на глибині 1,75 м, на 0,4 м нижче за уступ. Похований лежав скорчено на правому боці головою на Пд. Руки витягнуті до колін. ноги зігнуті під тупим кутом до тулуба.

Перед обличчям, за спиною та біля ступнів похованого знаходилися 2 шматки вохри червоного кольору (Рис. 13, № 2).

Поховання № 25 (пізньоямне,) відкрито в Западному секторі кургану, поряд з похованням № 24. Могилярна яма Прямокутна в плані, 2,2 x 1,5 м, орієнтована по довжині з Пд-Пд Сд на Пн пн зд, на глибині 1,3 м звужувалася уступом шириною 0,4 м. Розміри ями стали 1,3 x 0,7 м. Дно ями знаходилося на глибині 1,7 м, на 0,4 м нижче за уступ. Похований лежав скорчено на правому боці головою на Пд-Пд Сд. Руки витягнуті до колін, ноги зігнуті під тупим кутом до тулуба. Перед обличчям похованого лежав шмат червоної вохри (рис. 14, № 1).

Поховання 26 (пізньоямне, основне) знаходилося в центрі кургану. Материковий викид із нього лежав на давній поверхні, напівдугою на Схід від могили. Прямокутна в плані яма, 1,7 x 0,8 м, була майже повністю знищена

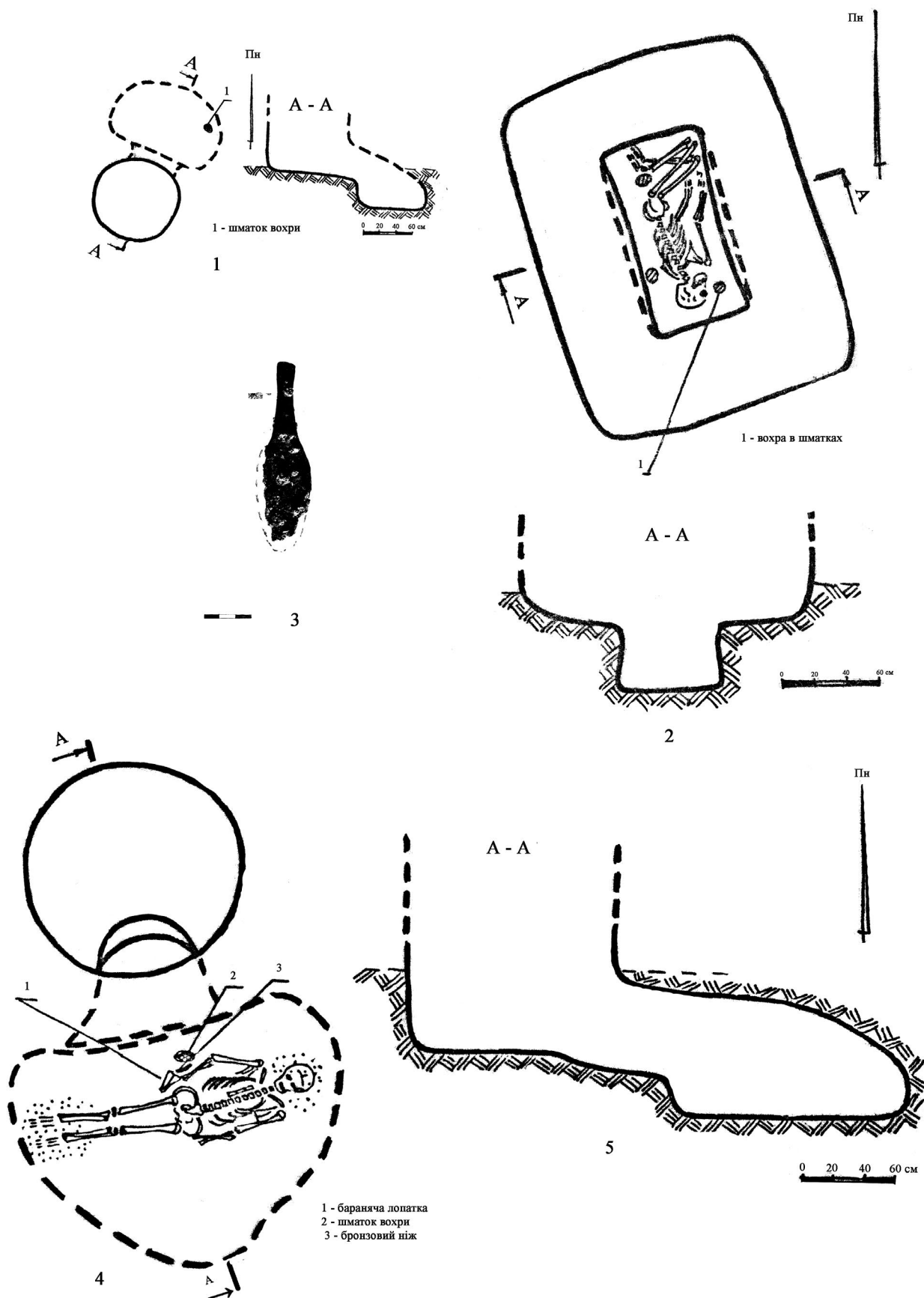

Рис. 13. Матеріали розкопок кургану №2: 1 — поховання 21; 2 — поховання 24; 3, 4 — поховання 22.

Fig. 13. Materials from the excavations of Kurgan No. 2: 1 — burial 21; 2 — burial 24; 3, 4 — burial 22.

впускним скіфським похованням 27. Збереглася східна частина ями. Дно її на глибині 0,9 м. Судячи з залишків скелета, похований лежав на спині головою на північний схід (рис. 14, 2). Супровідних речей немає.

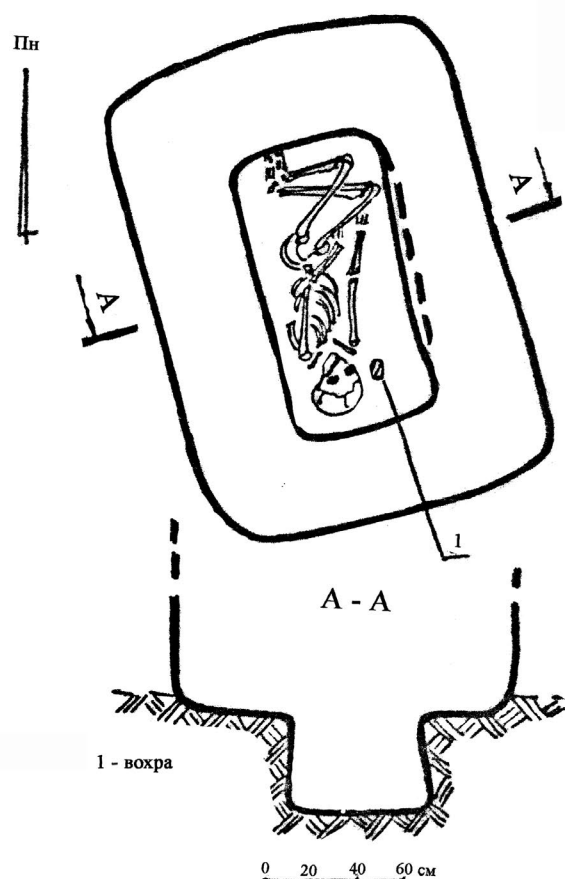
Поховання 27 (скіфське) впущено в центральну частину кургану. Прямокутної у плані форми вхідна яма, 1,2 x 0,8 м, була орієнтована за довжиною зі Сд на Зд. На глибині 2,4 вздовж Зд стінки ями йшла сходинка шириною 0,2 м. Дно вхідної ями знаходилося на глибині 3,4 м. Перед входом, розташованим під Сд стінкою ями, знаходились відкинуті грабіжниками кам'яні плити закладу. Прямокутна в плані камера, 2,3 x 1,5 м, була розташована по одній вісі із вхідною ямою. Склепіння камери арочної форми з центром у вигляді «коника» — т. зв. «склепіння кибитки». Поверхня склепіння ретельно оброблена рідкою глиною. Дно камери на глибині 3,9 м, на 0,5 м нижче дна вхідної ями. Поховання пограбовано в давнину. У заповненні камери знайдені кістки людського скелета, невиразні фрагменти залізного предмета (рис. 14, № 2,3).

Поховання № 28 (інгульське) виявлено у Південно-Східній полі кургану. Кругла в плані вхідна яма мала діаметр 1,1 м. Дно її було на глибині 1,6 м. Вхід у камеру був розташований під Пн-Сд стінкою ями. Ширина його 0,9 м, висота — 0,5 м. Овальна в плані камера, розмірами 1,7 x 1,1 м, орієнтована за довжиною з Пд Сд на Пн Зд, була виведена на схід від центру кургану. Висота склепіння 0,8 м, дно її знаходилося на глибині 2,3 м, на 0,7 м нижче дна вхідної ями. Кенотаф (рис. 14, № 4). Речей немає.

Ямні поховання, що публікуються, пов'язуються з рядовим населенням ямної спільноти (Довженко, Ричков, 1988). Хоча всі вони відносяться до пізнього етапу існування ямної спільноти, переважна їх більшість може бути віднесена до другої половини цього періоду. Лише два поховання можна віднести та таких, які орієнтовані в напрямку Зд – Сд. Це п. 1/11 та 2/26.

В обох випадках померлі орієнтовані на Пн-Сд, що більше властиво для лівобережжя Дніпра (Шапошникова, 1987). Решта поховань розташовано по колу. При цьому в 2 кургані простежується навіть два кола (рис. 7) (Шапошникова, Фоменко, Довженко, 1986). Переважна більшість кістяків лежить на спині з піднятими в колінах ногами (13), зібгано на боці лише вісім померлих. Достатньо рідкісними для ямної спільноти є кенотафи (2) та розчленовані кістяки (1). Це може бути наслідком військових дій. Виділяється група ямних поховань які мають заплічки або вхідні ями довжиною близько 3 м и група поховань з вхідними ямами близько 2 м довжиною. Для більших поховань є характерним і перекриття поховальних камер кам'яними плитами. В двох випадках вони являли собою антропоморфні стели. Тобто стела використовувалася в якості оберіга, охоронця. Лише в двох дитячих похованнях знайдена кераміка. Це типові для ямних поховань з яйцеподібним тулубом горщик та горщик з хитким дном (Пустовалов, 2005 с. 178). Достатньо звичайною є напівсферична миска (Шапошникова, Фоменко, Довженко, 1986).

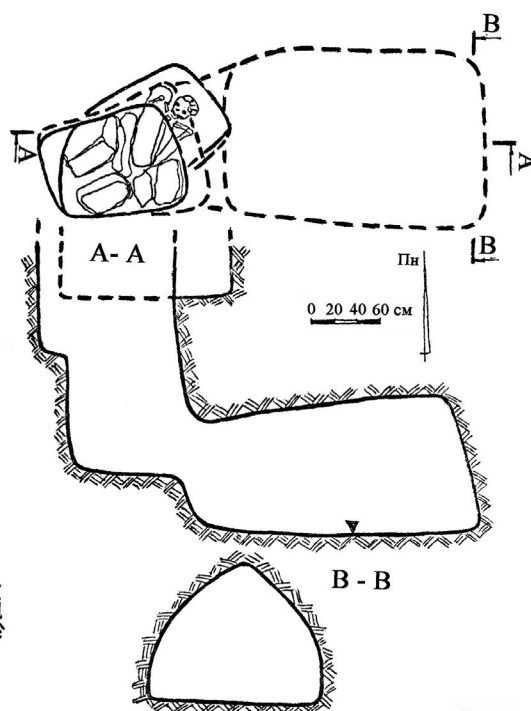
Катакомбні поховання представлені інгульськими могилами (11 катакомб). Це також, як і ямні могили є рядовими. Лише дві катакомби з вхідними ямами розмірами 1,5 м діаметром та камерами довжиною 2,4 м. можуть претендувати на більш високий, ніж рядовий статус. Наявність в похованні 22 кургану 2 бронзового ножа також свідчить про приналежність похованого до нижньої верстви інгульської знаті (голови кланів і т. і.) (Пустовалов, 2005). Привертає увагу поховання 9 кургану 1. В цьому похованні череп небіжчика був знятий з посткрініального кістяку і поставлений тім'ям вверх біля стінки камери. За нашою термінологією це слабкі прояви культу черепів (Пустовалов, 2005 с.). Достатньо типовим явищем для інгульських поховань є кенотафи (2) (Пустовалов, 1992). Нами було доведено, що кенотафи, поховання з зброєю та травмами є військовими (Пустовалов, 2005, с. 125–136). Як і в

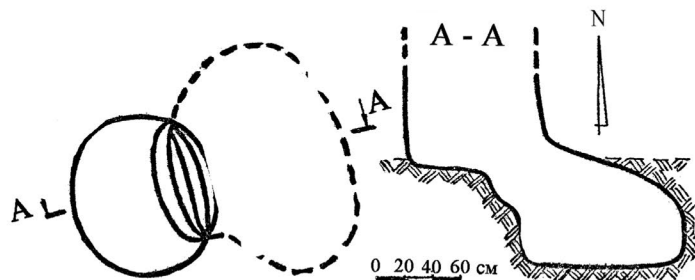
1

2

3

4

Рис. 14. Матеріали розкопок кургану №2: 1 – поховання 25; 2,3 – поховання 26, 27; 4 – поховання 28.

Fig. 14. Materials from the excavations of Kurgan No. 2: 1 – burial 25; 2, 3 – burials 26, 27; 4 – burial 28.

багатьох інших випадках інгульські могили мають свідчення контактів з ямними племенами. Так померлий в похованні 3 кургану 1 лежить на спині з піднятими в колінах ногами, а в похованні 8 того ж кургану горщик має дуже мале дно та ямні пропорції.

Багатопружкові поховання. Загалом виявлено шість поховань. Четверо померлих поховані у підбоях, а двоє у ґрунтових ямах. Всі шість поховань знаходяться в 2 кургані при цьому дуже близько одне від одного. Це може бути витлумачено як близька їх хронологічна позиція. Чотири поховання здійснені в підбоях,

а два — у овальних ґрунтових ямах. Серед інвентарю дві пряжки з кістки та керамічна банка. За класифікацією Р. О. Литвиненка ці поховання мають бути віднесені до дніпро-дністровського степового варіанту (Литвиненко, 2009, с. 8). Р. О. Литвиненко вводить до цих поховань нову термінологічну ієрархію. Він вважає, що багатоваликова культура перетворилася на групу культур і називає її «Коло Бабине». Проте за традицією термін «коло» не використовувався раніше для групи споріднених культур. Замість нього вживався термін «спільність», «культурна спільність» чи спільнота. Так, наприклад, сталося з катакомбною культурою, яка стала катакомбною спільністю з окремими культурами в її межах (Шапошникова, 1969; Клейн, 1970). Вважаємо за необхідне залишити «багатоваликова» в назві, а замість терміну «коло» використовувати термін «спільність». Це відповідає традиціям та збереже пріоритет відкривача культури С. С. Березанської.

Виявлений зрубний горщик в насипу кургану 2 є достатньо типовим явищем для зрубних племен, коли в насипу кургану, де немає зрубних поховань, знаходять зрубні горщики (Пустовалов, 2001).

Загалом поховання доби бронзи, що публікуються у статті, є якісним матеріалом, який доповнює наші знання про яскраві культури півдня України. Він може бути використаний як в узагальнюючих роботах, так й у спеціальних дослідженнях, присвячених великим культурам доби бронзи.

Табл. 1. Головні дані поховань.

Table 1. Main data of burials.

Ямні поховання									
№ п/п	Вхідна яма, розміри в м			Поховальна камера, розміри в м			Вік, стать небіжчиків	Інвентар	Номер кургану та поховання
	довж	шир	гл	довж	шир	гл			
1.	2,2	1,8	0,7	1,3	0,6 5	1,3 5	?		1/1
2.	3,6	3,0	1,0	1,6	0,9	2,1	дорослий		1/2
3.	2,6	2,4	1,0 8	1,5	1,1	1,7 8	дорослий		1/4
4.	3,0	1,8	1,0	1,3	0,8	2,3 5	дорослий	смола	1/7
5.	2,7	2,1	0,8	1,7	0,8	1,7	дорослий		1/10
6.				1,7	1,2	1,8	дорослий		1/11
7.	2,7	2,1	2,0	1,5	0,9	2,1 5	дорослий		1/12
8.	2,2	1,7	1,1 4	1,0	0,8	1,9 4	дорослий		2/1
9.	1,8	1,5	1,4 5	0,8	0,6	2,1 5	дитина	2 горщика	2/2
10.	2,9	2,1	1,3 5	1,7	0,7	2,2 5	дорослий		2/3
11.	3,0	1,8	1,3	1,3	0,6	2,0	розчленований		2/4
12.	1,7	1,2	1,4	0,95	0,5 5	1,9	кенотаф		2/5
13.	2,3	1,9	1,3	1,3	0,8	1,8	дорослий?		2/6
14.	3,2	2,6	1,1 5	1,5	0,9	2,1 5	кенотаф		2/8
15.	1,6	1,3	1,3	0,8	0,5	1,8	дитина		2/10
16.	3,4	2,4	1,1 5	1,9	1,0	2,1 5	дорослий 2 дітей		2/14
17.	2,2	1,8	1,2	1,2	0,7	1,7	дорослий		2/15
18.	3,2	2,1	1,3	1,7	0,8	2,9	дорослий		2/19
19.	2,3	1,7	1,3 5	1,2	0,6	1,7 5	дорослий		2/24
20.	2,2	1,5	1,3	1,3	0,7	1,7	дорослий		2/25
21.				1,7	0,8	0,9	дорослий		2/26
Інгульські поховання									
22.	1,2	1,2	1,0 8	1,5	1,1	1,5 8	дорослий	2 горщика	1/3
23.	1,2	1,2	1,5	2,3	1,0	2,8	дорослий	горщика	1/3

Продовження Табл. 1. Головні дані поховань.

Continuation of Table 1. Main data of burials.

Ямні поховання									
№ п/п	Вхідна яма, розміри в м			Поховальна камера, розміри в м			Вік, стать небіжчиків	Інвентар	Номер кургану та поховання
	довж	шир	гл	довж	шир	гл			
24.	1,35	1,3 5	1, 4	1,9	1,3	2,1	дорослий		1/6
25.	1,2	1,2	1,0	2,2	1,6	1,6	2 дорослих 1 підліток	горщик	1/8
26.	1,0	1,0	1,4 5	1,8	0,8	2,0 5	череп знятий дорослий		1/9
27.	1,2	1,2	1,2 5	2,2	1,1	1,7 5	дорослий		2/7
28.	1,5	1,5	1,5	2,4	1,4	1,8 5	зруйнований		2/12
29.	1,5	1,5	1,6	2,4	1,5	2,4 7	дорослий	чаша амфорка	2/20
30.	1,0	1,0	1,3 5	1,4	0,8	1,7 5	кенотаф		2/21
31.	1,3	1,3	1,7	2,0	1,4	2,1	дорослий	бронзовий ніж, бараняча лопатка	2/22
32	1,1	1,1	1,6	1,7	1,1	2,3	кенотаф		2/28
Багатоваликові поховання									
33.	1,3	0,6	1,8	1,5	0,8 9	1,9 5	дорослий	кістяна пряжка	2/9
34.				1,28	0,8	1,1 5	дорослий		2/11
35.				1,3	0,7	1,1	дорослий		2/13
36.	1,3	0,6	1,2 8	1,3	0,8	1,4 8	дорослий	Банка, кістяна пряжка	2/16
37.	1,4	0,7	1,4 5	1,4	0,7	1,6 5	дорослий	Банка	2/17
38.	1,4	0,7	1,0	1,4	0,9	1,2 6	дорослий	Кістяна пряжка	2/18
Скіфське поховання									
39.	1,2	0,8	3,4	2,3	1,5	3,9	пограбовано		2/27

Література

- Бессонова С. С., Черных Л. А., Куприн С. А. 1984. Курганы у с. Филатовка. Курганы Степного Крыма. — Киев: Наукова думка с. 41–68.
- Болтрик Ю. В. 1987 г. Раскопки курганов на Мелитопольщине. Археологические открытия в 1985 г. — Москва: Наука 306–307.
- Вязьмитина В. О., Іллінська В. А., Покровська О. Ф., Тереножкін О. І., Ковпаненко Г. Т. 1960. Кургани біля с. Новопилипівки та радгоспу «Аккермень». Археологічні пам'ятки VIII, Академія наук Української РСР. 22–135.
- Довженко, Н. Д., Ричков, Н. А. 1988. К проблеме социальной стратификации племен ямной культурно-исторической общности. Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. Киев, Наукова Думка 27–40.
- Евдокимов, Г. Л., Данилко, Н. М. 1989. Отчет о работе Краснознаменской экспедиции за 1989 год. Науковий архів Інституту археології НАН України, інв. № 1989/24.
- Клейн Л. С. Катакомбная культура или катакомбные культуры? 1970. Статистико-комбинаторные методы в археологии. — М.: Наука. — С. 165–179.
- Ковпаненко Г. Т. 1967. Курганы в Чаплинском районе Херсонской области. — Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР. — Лесков А. М., Мерперт Н. Я. (ред.) Киев: Наукова думка 33–43
- Ковпаненко, Г. Т., Качалова, Н. К. Шарафутдинова, И. Н. 1967. Курганы с. Новочерноморье Херсонской области. Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР. Лесков А. М., Мерперт Н. Я. (ред.). Киев: Наукова думка 60–81.
- Корпусова В. Н., Ляшко С. Н. 1990. Катакомбное погребение с пшеницей в Крыму. Советская археология №3 166–175.
- Крылова Л. П., Кубышев А. И., Яковенко Э. В. 1967. Курганы у с. Красное. — Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР. Лесков А. М., Мерперт Н. Я. (ред.). Киев: Наукова думка 53–59.
- Кубышев, А. И. 1980. Работы Херсонской экспедиции. Археологические открытия в 1979 г. Москва: Наука 292–294.
- Кубышев, А. И. 1981. Раскопки курганов в Присивашье. Археологические открытия в 1980 г. М.: Наука, 270.
- Литвиненко Р. О. 2009. Культурне коло Бабине. За матеріалами поховальних пам'яток. Автореферат на здобуття наукового ступеню доктора історичних наук. Київ. ІА НАН України.
- Михайлов, Б. Д. 1982. Курган эпохи бронзы вблизи Каменной Могилы. Советская археология, 4, 150–156.
- Нечитайло, А. Л., Бунятян, Е. П. Курганный группа у с. Чкалово. 1984. Курганы Степного Крыма. Корпусова В. И. (ред.). Киев: Наукова думка 6–40.
- Пустовалов С. Ж. 1992. Этническая структура катакомбного населения Северного Причерноморья. Киев, Наукова думка.
- Пустовалов, С. Ж. 2005. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. Київ, Шлях.
- Пустовалов С. Ж. 2001. Комплекс курганов №№ 7,8,9 Довгой Могили у села Барвиновка Запорожской области. Старожитності Степового Причорномор'я. — Запоріжжя, 115–138.
- Черненко, Е. В., Яковенко, Э. В., Корпусова, В. Н. 1967. Раскопки в окрестностях г. Скадовска. Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР. Киев: Наукова думка 20–32.
- Шапошникова О. Г. Катакомбная культурно-историческая область 1969. Origini. III. — Rome. 85–118.
- Шапошникова, О. Г., Ребедаило, Г. П. 1977. Курганный группа у с. Новорозановка. Древности Поингуля. К. 66–78.
- Шапошникова, О. Г., Бочкарев, В. С. Шарафутдинова, И. Н. 1977. О памятниках эпохи меди-бронзы в бассейне р. Ингула. Древности Поингуля. К. 7–36.
- Шапошникова, О. Г. 1987. Эпоха раннего металла в степной полосе Украины. Древнейшие скотоводы степей юга Украины. Киев: Наукова Думка 3–16.
- Шапошникова, О. Г. 1980. Курган у с. Софиевка. Археологические памятники Поингуля. Киев: Наукова думка 13–145.
- Шапошникова, О. Г., Шарафутдинова, И. Н., Фоменко, В. Н., Довженко, Н. Д. 1980. Некоторые итоги изучения погребальных памятников эпохи меди-бронзы на р. Ингул. Археологические памятники Поингуля. Киев: Наукова думка 5–17.
- Шапошникова, О. Г., Фоменко В. Н., Довженко, Н. Д. 1986. Ямная культурно-историческая область (Южно-бугский вариант). Киев: Наукова думка.
- Щепинский, А. А., Черепанова, Е. Н. 1969. Северное Присивашье в V–I тыс. до нашей эры. Ин-т археологии. Министерство культуры УССР. Крымский краеведческий музей. Симферополь: Крым.

References

- Bessonova S. S., Chernykh L. A., Kupryi S. A. 1984. Kurhany u s. Fylatovka. Kurhany Stepnoho Kryma. — Kyev: Naukova dumka s. 41–68.
- Boltryk Yu. V. 1987 h. Raskopky kurhanov na Melytopolshchyne. Arkheolohycheskye otkrytyia v 1985 h. — Moskva: Nauka 306–307.
- Viazmitina V. O., Illinska V. A., Pokrovska O. F., Terenozhkin O. I., Kovpanenko H. T. 1960. Kurhany bilia s. Novopylypivky ta radhospu “Akkermen”. Arkheolohichni pamiatky VIII, Akademiia nauk Ukrainskoi RSR. 22–135.
- Dovzhenko, N. D., Rychkov, N. A. 1988. K probleme sotsyalnoi stratyfikatyy plemen yamnoi kulturno-istorycheskoi obshchnosti. Novye pamiatnyky yamnoi kultury stepnoi zony Ukrainy. Kyev, Naukova Dumka 27–40.

- Evdokymov, H. L., Danylko, N. M. 1989. Otchet o rabote Krasnoznamennoi ekspedytsyy za 1989 hod. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy, inv. № 1989/24.
- Klein L. S. Katakombnaia kultura yly katakombnye kultury? Statystyko- kombynatornye metody v arkheolohyy. 1970. — M.: Nauka. — S.165–179.
- Kovpanenko H. T. 1967. Kurhany v Chaplynskom raione Khersonskoi oblasti. — Pamiatnyky epokhy bronzy yuha Evropeiskoi chasty SSSR. — Leskov A. M., Merpert N. Ya. (red.) Kyev: Naukova dumka 33–43.
- Kovpanenko, H. T., Kachalova, N. K., Sharafutdynova, Y. N. 1967. Kurhany u s. Novochernomore Khersonskoi oblasti. Pamiatnyky epokhy bronzy yuha Evropeiskoi chasty SSSR. Leskov A. M., Merpert N. Ya. (red.). Kyev: Naukova dumka 60–81.
- Korpusova V. N., Liashko S. N. 1990. Katakombnoe pohrebenye s pshenytssei v Krymu. Sovetskaia arkheolohyia №3 166–175.
- Krylova L. P., Kubyshev A. Y., Yaekovenko 3. V. 1967. Kurhany u s. Krasnoe. Pamiatnyky epokhy bronzy yuha Evropeiskoi chasty SSSR. Leskov A. M., Merpert N. Ya. (red.). Kyev: Naukova dumka 53–59.
- Kubyshev, A. Y. 1980. Raboty Khersonskoi ekspedytsyy. Arkheolohycheskye otkrytyia v 1979 h. Moskva: Nauka 292–294.
- Kubyshev, A. Y. 1981. Raskopky kurhanov v Prysyvashe. Arkheolohycheskye otkrytyia v 1980 h M.: Nauka, 270.
- Litvinenko R. O. 2009. Kulturne kolo Babine. Za materlami pohovalnih pam'yatok. Avtoreferat na zdobuttya naukovo stupenyu doktora Istorichnih nauk. Kiiv, Mykhailov, B. D. 1982. Kurhan epokhy bronzy vblyzy Kamennoi Mohyly. Sovetskaia arkheolohyia, 4, 150–156.
- Nechytailo, A. L., Buniatian, E. P. Kurhannaia hruppa u s. Chkalovo. 1984. Kurhany Stepnoho Kryma. Korpusova V. Y. (red.). Kyev: Naukova dumka 6–40.
- Pustovalov S. Zh. 1992. Etnycheskaia struktura katakombnoho naselenyia Severnoho Prychornomia. Kyev, Naukova dumka.
- Pustovalov, S. Zh. 2005. Sotsialnyi lad katakombnoho suspilstva Pivnichnoho Prychornomia. Kyiv, Shliakh.
- Chernenko, E. V., Yakovenko, E. V., Korpusova, V. N. 1967. Raskopky v okrestnostiakh h. Skadovska. Pamiatnyky epokhy bronzy yuha Evropeiskoi chasty SSSR. Kyev: Naukova dumka 20–32.
- Shaposhnykova O. H. Katakombnaia kulturno-istorycheskaia oblast. 1969. rigini. III. — Rome. — 85–118.
- Shaposhnykova, O. H., Rebedailo, H. P. 1977. Kurhannaia hruppa u s. Novorozanovka. Drevnosty Poynhulia. K. 66–78.
- Shaposhnykova, O. H., Bochkarev, V. S., Sharafutdynova, Y. N. 1977. O pamiatnykakh epokhy medy-bronzy v basseine r.Ynhula. Drevnosty Poynhulia. K. 7–36.
- Shaposhnykova, O. H. 1987. Epokha ranneho metalla v stepnoi polose Ukrainy. Drevneishye skotovody stepei yuha Ukrainy. Kyev: Naukova Dumka 3–16.
- Shaposhnykova, O. H. 1980. Kurhan u s. Sofyevka. Arkheolohycheskye pamiatnyky Poynhulia. Kyev: Naukova dumka 13–145.
- Shaposhnykova, O. H., Sharafutdynova, Y. N., Fomenko, V. N., Dovzhenko, N. D. 1980. Nekotorye itohy izuchenyia pohrebalnykh pamiatnykov epokhy medy-bronzy na r. Ynhul. Arkheolohycheskye pamiatnyky Poynhulia. Kyev: Naukova dumka 5–17.
- Shaposhnykova, O. H., Fomenko V.N., Dovzhenko, N. D. 1986. Yamnaia kulturno-istorycheskaia oblast (Yuzhno-buhyskyi varyant). Kyev: Naukova dumka.
- Shchepynskyi, A. A., Cherepanova, E. N. 1969. Severnoe Prisyvashe v V-I tys. do nashei ery. Yn-t arkheolohii. Ministerstvo kultury USSR. Krymskyi kraevedcheskyi muzei. Symferopol: Krym.

Archaeological research of the Krasnoznamensk expedition. Burial mounds near the village of Myroliubivka

Hennadii Yevdokymov

(September 8, 1947 – April 1, 2001) – a researcher of the Bronze Age and Early Iron Age.

Nataliya Danylko

Researcher of the Eneolithic-Bronze Department of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. ORCID: 0000-0002-4667-118X, e-mail: natasha_danilko84@ukr.net.

Sergii Pustovalov

Doctor of historical sciences, professor, head of the program of museum management of Kyiv National University of Culture and Arts. ORCID: 0000-0003-3026-6224, e-mail: pustovalovsergej@yahoo.com.

The article is devoted to the publication of excavation materials from the Krasnoznamianska Expedition in the Bilozerka district of Kherson Region, near the village of Myroliubivka (formerly Radianske). In total, materials from 40 burials are presented. Of these, 21 belong to the Yamnaya cultural community; 11 to the Ingul variant of the Catacomb culture; 6 to the Multi-Roller (Multi-Cordoned Ware) culture; 1 Scythian burial and 1 Nogai burial. Among the Yamnaya burials, graves of ordinary population are represented, possibly those of the lower strata of the tribal elite (burials covered with stelae). The Catacomb burials are represented exclusively by the Ingul graves, mostly ordinary catacombs. The Multi-Roller culture burials belong to the Dnipro–Dnister steppe variant and form a compact group in Kurgan 2.

Key words: Eneolithic-Bronze Age, excavations, Pit graves culture, Ingul culture, multi-roller ornamentation culture.